

~~6524~~
1784528

ГАРТ

15/1311

~~15/1524~~

ОЛЕКСА ВЛИЗЬКО — СІЧНЕВЕ ПОВСТАННЯ (ПОЕЗІЇ); МИХАЙЛО ДОЛЕНГО — НАДДНІПРЯНСЬКИЙ ПРИМІТИВ (ПОЕЗІЇ); ІВ. КИРИЛЕНКО — КУЧЕРЯВІ ДНІ (ПОВІСТЬ); ВОЛОДИМИР СОСЮРА — ДЕНЬ МІСТА (ПОЕЗІЇ); Л. СКРИПНИК — ОПОВІДАННЯ ПРО СТЕК; І. Ю. КУЛИК — ЧОРНА ЕПОПЕЯ (ПОЕЗІЇ); ЛЕОНІД ПЕРВОМАЙСЬКИЙ — ОКОЛИЦІ (РОМАН); САВА ГОЛОВАНІВСЬКИЙ — ДНІПРОВІ (ПОЕЗІЇ); Н. ЩЕРБИНА — З КНИГИ СВІТАННЯ (ПОЕЗІЇ); КОСТЬ ГОРДІЄНКО — СЛАВГОРОД (ПОВІСТЬ); В. СВІДЗІНСЬКИЙ — ВУГЛЯР (ПОЕЗІЇ); П. БАЙДЕБУРА — ПАДОЛИСТ (ПОЕЗІЇ); І. ФЕФЕР — (ПОЕЗІЇ); ОМ. ЗАРАТУСТРА — СИНЯ ЛЕГЕНДА (ПАРОДІЯ); М. ДОЛЕНГО — ВПЕРТИЙ ПОЧАТОК (СТАТТЯ); БІБЛІОГРАФІЯ; ХРОНІКА

128
40

№ II 1928

ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ

Ціна 75 коп.

V.N. Karazin Kharkiv National University

00483226

9

5657

ВІДКРИТО ПЕРЕДПЛАТУ НА 1928 РІК
НА ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА КРИТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕТАР-
СЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ (ВУСПП)

„ГАРТ“

(ДРУГИЙ РІК ВИДАННЯ)

Редакційну колегію журналу складає:

І. КУЛИК, В. КОРЯК, І. МИКИТЕНКО, М. ДО-
ЛЕНГО, П. УСЕНКО, В. СОСЮРА, В. ЮРИНЕЦЬ

ЖУРНАЛ „ГАРТ“

об'єднує українських пролетарських пись-
менників та критиків

ЖУРНАЛ „ГАРТ“

містить художні твори, критичні, публі-
цистичні та наукові статті з різних питань
мистецтва взагалі та літератури зокрема

Адреса редакції для листування в справах рукописів —
Харків, вул. К. Лібкнехта 31, ДВУ, „ГАРТ“

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

На 12 міс.	6	крб. — коп.
„ 6 „	3	„ 25 „
„ 3 „	1	„ 75 „
„ 1 „	—	„ 65 „

Окреме число 75 коп.

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЮТЬ:

СЕКТОР ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ ДВУ

Харків, Сергіївська площа, Московські ряди, 11,
А ТАКОЖ УПОВНОВАЖЕНІ ПЕРІОДСЕКТОРУ
СКРІЗЬ ПО УКРАЇНІ

[00.10]

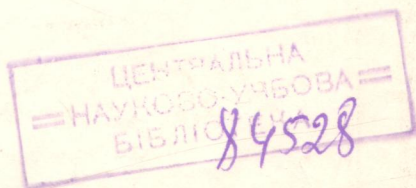
ГАРТ

~~16527~~

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА
КРИТИЧНИЙ ЖУРНАЛ ВСЕ
УКРАЇНСЬКОЇ СПІАКИ ПРОЛЕ
ТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

РЕДАГУЮТЬ: В. КОРЯК, І. КУЛИК,
І. МИКИТЕНКО, В. СОСЮРА, П. УСЕНКО,
М. ДОЛЕНГО, В. ЮРИНЕЦЬ

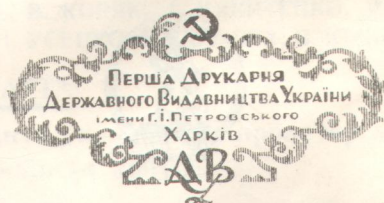

№ 11 · листопад 1928

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

59 68

[89179(05)]

Укрголовіт № 2620. 26/X 1928.

Зам. № 13.

Тираж 1.000

ЗМІСТ

	Стор.
Ф. Влизько. — Січневе повстання (поезії)	5
М. Доленго. — Наддніпрянський примітив (поезії)	10
І. Кириленко. — Кучеряві дні (пов.)	11
В. Сосюра. — День міста (поезії)	26
Л. Скрипник. — Оповідання про стек.	29
І. Кулик. — Чорна епопея (поезії)	43
Л. Первомайський. — Околиці (роман)	45
С. Голованівський. — Дніпрові (поезії)	57
Н. Щербина. — З книги світання (поезії)	59
К. Гордієнко. — Славгород (пов.)	61
В. Свідзінський. — Угляр (поезії)	79
П. Байдебура. — Падоліст (поезії)	80
І. Фефер. — * * * (поезії)	81
Ом. Заратустра. — Синя легенда (пародія)	82
М. Доленго. — Впертий початок	83
Бібліографія	95
Хроніка	101

SMITH

1	Smith, John (1800)
2	Smith, John (1800)
3	Smith, John (1800)
4	Smith, John (1800)
5	Smith, John (1800)
6	Smith, John (1800)
7	Smith, John (1800)
8	Smith, John (1800)
9	Smith, John (1800)
10	Smith, John (1800)
11	Smith, John (1800)
12	Smith, John (1800)
13	Smith, John (1800)
14	Smith, John (1800)
15	Smith, John (1800)
16	Smith, John (1800)
17	Smith, John (1800)
18	Smith, John (1800)
19	Smith, John (1800)
20	Smith, John (1800)
21	Smith, John (1800)
22	Smith, John (1800)
23	Smith, John (1800)
24	Smith, John (1800)
25	Smith, John (1800)
26	Smith, John (1800)
27	Smith, John (1800)
28	Smith, John (1800)
29	Smith, John (1800)
30	Smith, John (1800)
31	Smith, John (1800)
32	Smith, John (1800)
33	Smith, John (1800)
34	Smith, John (1800)
35	Smith, John (1800)
36	Smith, John (1800)
37	Smith, John (1800)
38	Smith, John (1800)
39	Smith, John (1800)
40	Smith, John (1800)
41	Smith, John (1800)
42	Smith, John (1800)
43	Smith, John (1800)
44	Smith, John (1800)
45	Smith, John (1800)
46	Smith, John (1800)
47	Smith, John (1800)
48	Smith, John (1800)
49	Smith, John (1800)
50	Smith, John (1800)
51	Smith, John (1800)
52	Smith, John (1800)
53	Smith, John (1800)
54	Smith, John (1800)
55	Smith, John (1800)
56	Smith, John (1800)
57	Smith, John (1800)
58	Smith, John (1800)
59	Smith, John (1800)
60	Smith, John (1800)
61	Smith, John (1800)
62	Smith, John (1800)
63	Smith, John (1800)
64	Smith, John (1800)
65	Smith, John (1800)
66	Smith, John (1800)
67	Smith, John (1800)
68	Smith, John (1800)
69	Smith, John (1800)
70	Smith, John (1800)
71	Smith, John (1800)
72	Smith, John (1800)
73	Smith, John (1800)
74	Smith, John (1800)
75	Smith, John (1800)
76	Smith, John (1800)
77	Smith, John (1800)
78	Smith, John (1800)
79	Smith, John (1800)
80	Smith, John (1800)
81	Smith, John (1800)
82	Smith, John (1800)
83	Smith, John (1800)
84	Smith, John (1800)
85	Smith, John (1800)
86	Smith, John (1800)
87	Smith, John (1800)
88	Smith, John (1800)
89	Smith, John (1800)
90	Smith, John (1800)
91	Smith, John (1800)
92	Smith, John (1800)
93	Smith, John (1800)
94	Smith, John (1800)
95	Smith, John (1800)
96	Smith, John (1800)
97	Smith, John (1800)
98	Smith, John (1800)
99	Smith, John (1800)
100	Smith, John (1800)

О. ВЛИЗЬКО

СІЧНЕВЕ ПОВСТАННЯ

(Фрагменти епопеї)

ОРГАНІЗАЦІЯ НАСТУПУ

Центральна Рада сперлася
на гайдамацьку січ, на
наявність
куркулячого активу
і райком,—
усе,
що в муці скупчилось,—
17 Січня
рвонув
на змовклу колію
стривоженим гудком.
Прибоєм ніг проходили
до другої години,
як море,
на обору
залізничних майстерень
і мітингом обурення
затвердили:
іти на
свавілья куркуляччини
зі зброєю...
і в день,
той самий,—
після виступу
усі рішучі друзі
повстання—
готуватися до бою почали:—
Ремонтували панцерник.
Озброювали блузи.

Розвідку штаб налагодив
і вислав патрулі.
Залізний вузол
колії
ряснів
бойовиками, —
на жужеличнім полі, і
в околишніх місцях. —
Ходили нишком —
групами...
В глухий, одутлий камінь
дубів завод
під трубами,
обдертий,
мов кістяк...
... Росли години
острахом,
щоб раптом
обірвати
набряклу тишу
пострілом...
... І збігавши
в клозет,
пірнув,
за шкельця,
з совами
в горячці
обиватель, —
з дружиною
з газетами
і кавою - глассе...
а в штабі директорії
й Полтавського загону
гримів наказ:
— „Контрнаступом з Кадетського!..“
а це
не жарт...
і сотник лаявся
в мембрану телефону
і сіпався
невиспаний
бабусин офіцер...

... Фолькльором Костомарова
полковник матюкався,
за звичкою,
хапаючи
петельки піджака...
... Концентром
полк Грушевського
згорнувсь обіч пакгавзів
вокзалу,
засинаючи
з руками на курках...

ІНТЕЛІГЕНТ — ЗГІДНО ОБСТАВИНАМ

35,
що й казати, —
літа, —
для ледащ —
поступові,
та потрібно ж
для всяких оточень
привчать інтелект. —
За столом,
в пропасниці,
розіп'ятий на словникові, —
за Шумлянським, —
весь час —
малоруський вивчав діалект.
Бо за вікнами,
з площі
ревло
шароваристим гулом:
— Ще не вмерла Вкраїна.
і слава,
і воля,
і ще —
усміхнеться вам доля
у лоб — кулеметним намулом,
на потрошених ребрах
кривавим
кацапським борщем!..

А поскільки буває,
що шкура —
дорожча від честі
... то постільки,
спокійно,
нова обсихала кора,
і так само
зворушливо плакав
вишиваний хрестик,
як і пуза бекон —
пропагований
з-під очкура!..

„... Я, добродію, інтелігент
„і ніколи не проти!
„Хай живе
„Україна —
„Старий Юго - західний край!
„Я — за нації,
— Я — за наречія,
„Я — за народи!
„(Тільки б — каюсь, — не щезли —
„балик
„і паюсна ікра!) —
„Я — давно голосую
„за Учр...
„... чи то, пак, — У - Це - Раду,
„пане писаре! —
„Я патріот, —
„безперечно,
„і я ж —
„запевняю...
„як знайдете тільки
„вакантну посаду
„на редактора
„Русско - української мислі“
„Я Ваш...
„... Вибачайте, —
„без лесті, —
„і правда, —
„Ви другий Мазепа! —
„Ви од ніг
„і до мудрого черепа —

Січневе повстання

„завжди джентльмен...”

„До побачення!

„Матиму честь

„Вас зобачити

„в себе! —

„у чеканні

„хороших наслідків.

„З пошаною

N...

М. ДОЛЕНГО

НАДДНІПРЯНСЬКИЙ ПРИМІТИВ

Там над Дніпром, де Київ
У давнину пірнув,
Академічний вияв
Сховався в фах і в нуд.

Єфремова наука,
Подорожан мета...
Ви чули голос крука,
Коли він день вітав?

Базар, погорда база
Для тихих надбудов.
Мікроб-ідей зараза
— В густу, в червону кров.

ІВ. КИРИЛЕНКО

КУЧЕРЯВІ ДНІ¹⁾

(Повість)

РОЗДІЛ ШОСТИЙ¹⁾

(Продовження)

Цілу ніч сиділа Катря біля столу і щось уважно списувала на великий білий аркуш. Іноді вона підводилась, перерахувала написане, потім знову зосереджено схилялась над писаниною і чітко ставила рядок за рядком. І тільки тоді, як надворі почало розвиднятися, а там, де заводи, прокричали перші гудки, вона потушила електрику і впала на ліжко.

Сьогодні їй на роботу не виходити і тому є змога відпочити. Та сон не бере Катрі. Очі її вдивляються в сіре вікно і баче вона, як далеко на синьому небосхилі тануть зірки.

Думає Катря про себе, згадує Лазька, Гринюка, іноді, як не-проханий гість, в уяві з'являється Янський, а за ним Антін. Тоді Катря якось многозначно і стомлено посміхається й рішуче стискає брови.

Он вже остання зірка збілділа, зараз погасне й вона, а Катря ніяк не засне.

Мати вже покинулась і, підвівшись на ліжкові, каже:

— І що це ти, дочко, цілі ночі просиджуєш? Людські діти бережуть себе, а ти наче на лихо собі й мені коли не за книжкою, то зорі просиджуєш, то по клубах різних та зборах тиняєшся. Вже не маленька, слава тобі господи. Час і про життя подумати. Не вік же оті комсомоли...

Мати ще щось говорить, але Катря не чує її слів. Вона до них звикла, бо майже що-ранку чує одне і те ж. Катря й сама прекрасно розуміє, що мати діло говорить, що не сьогодні — завтра, не через місяць, то через рік, вона змушена буде рішати оте питання про „життя“. Бо й справді, хіба вона не має права на звичайне людське щастя, на кохання, на всі земні радощі? Останній час вона

¹⁾ Див. „Гарт“ №№ 7, 8 — 9, 10, 1928 р.

Ів. Кириленко

все більше й більше думає про це й тому іноді не досипає ночей, а вранці їй болить голова. Так і сьогодні. Ні, годі, до біса все це. Спати час.

І тоді, як вона врешті заплющила очі, а надворі вже зовсім розвиднилось, в другому кінці міста на четвертому поверсі великого будинку в своїй кімнаті сидів самотній Никодим. Після свята минув уже тиждень і цей тиждень був для нього днями покути і каяття. По-старому він зранку до вечора був у райкомі, бігав по осередках, складав плани, тези, інструктував, робив доповіді, сперечався, читав.

От і сьогодні, вже сьома година ранку, шум та гамір на вулиці все зростає і більшає, а Никодим сидить і водить очима по сторінках творів Леніна. Він готується до доповіді на пленумі райкому, що цими днями має відбутися. Гордість знову заговорила в ньому і він не дозволить собі виступити, не підготувавшись як слід. Ого, Никодим Гринюк себе ще покаже. Але основне вже зроблено, конспекти складено, відповідні цитати знайдено, і Никодим закриває книжку. Пригадує, що треба спати, але чомусь зовсім його не вабить сон.

Думки такі несподівані і загадкові снують в його голові і, наче на екрані, перед очима пролітають знайомі постаті і події останніх днів. Пригадав, що з першого одвідування Ломов і Лазько, а іноді й Дубов, майже що-дня почали до нього заходити, поводитися з ним надзвичайно обережно, але в той же час, безумовно, лікують його від якоїсь внутрішньої хвороби. І помічає Никодим, що одужує, що знову в бурхливому життєвському морі він не самотній моряк, що на уламкові розбитого корабля бореться за життя з морськими бурями. Ні! Він знову невід'ємна частина чітко організованої команди, що уперто переборює і бурі, і натиск вітрів, і рокот великих морських хвиль.

До речі й Мері десь далеко і вже не чує Никодим ні звуків роялю у вечірній час, ні облудного сміху, ні шамотіння шовкової сукні. Листа також од неї немає. Та це й краще. Про ніч, проведenu з нею, він згадує з легким соромом і хоч в кімнаті нікого немає, червоніє аж до вух від одної думки про це.

Образ Катрі, безжурної дівчини, останні дні все частіше виринає з мотлоху вражень і думок, повстає перед очима, і дуже хочеться Гринюкові іноді десь зустріти її, винувато дивитись в очі і без кінця говорити про своє тимчасове падіння, про ті недоречності й тугу, що воно породило. Йому хотілось, щоб Катря зрозуміла його, простила й пожаліла. А він тоді вже більше ніколи не дозволить собі так з нею поводитись.

Кучеряві дні

Думає Гринюк, поклавши голову на руку, а потім раптом згадує Жовтневі свята і демонстрацію.

Який він справді дурень... Хіба йому повилазило, що Катря йшла тоді поруч Лазька, тільки з ним розмовляла, йому тільки сміялася. А він ще наївний мрійник пестить якісь химерні надії. Чудак ти, Никодиме, і нікчемна людина, — тоскно думає Гринюк, а в ушах стоїть дзвінкий, сріблястий сміх Катрин, саме той сміх, що вона дарувала його Лазькові.

І пригадав Никодим, що так само колись Катря сміялася йому, але це було так давно і йому здавалося, що того йому не вернути, як не вернути чарівного сну. Все б він віддав, щоб тільки йому що-вечора зустрічатись з нею в клубі, говорити, жартувати, слухати її щебетання. Та ба... Його бажання не досить...

Глянув на ліжку і чомусь пригадався той вечір, коли Катря пішла від нього, зневажена, обурена і розчарована. Намагався себе розрадити, заспокоїти розпалену уяву.

Вигадував різні виправдання своїй поведінці, щоб втамувати пекучий біль і жаль за таким недалеким чудовим минулим. Навіть молодеча задикуватість і самовпевненість не врятували.

— Я ж здорова, молода людина, чорт забери, — намагався розважливо думати Никодим, але від того не ставало легше.

Так, шукаючи заспокоєння, Никодим не зчувся як заснув, важко похилившись на стіл. Голова йому одкинулась на бік і вместила на купі книжок, русявий чуб розпатлався на чолі, а знесилене, виснажене нічною працею тіло нагадувало невдало поставлений напівспорожнілий мішок з чимсь м'яким: торкни його і він упаде.

— Товаришу, прийміть, будь ласка, заяву.

Людина в окулярах, років тридцяти п'яти, зі зморшками на чолі, з великими виразними губами, з глибокими колодязями сірих очей, сиділа за столом і пильно вдивлялася в обличчя одвідувачів.

Катря не могла витримати уважного погляду, і їй здавалося, що даремно буде розказувати цьому пильному товаришеві, з чим вона до нього прийшла. Мабуть, він давно знає вже всі її думки, наміри і тепер тільки перевіряє, чи не помилився.

— Я мала зв'язок з опозицією, — злегка червоніючи і дивлячись у долівку, казала дівчина, — а тепер побачила, куди вона йде і цілком пориваю з нею. Одночасно хочу подати заяву про все, що мені доводилось бачити й чути, працюючи в опозиційному гурткові. Ось моя заява.

Людина в окулярах на хвилину мовчки дивилася на Катрю, потім ледве помітно всміхнулася і від тої усмішки Катрі стало якось приємно, просто, ніби мати гладить її чорняве підстрижене волосся. Навіть сором'язливий рум'янець зійшов їй з лиця і вона поклала на стіл великий списаний аркуш.

А секретар, простягнувши руки, сказав:

— Давайте, це ви добре зробили.

Потім кинув ледве помітний погляд на заяву і знову до Катрі:

— Комсомолка?

— Так.

— Яким же це ви чином вплутались? — сказав і застиг в напруженому чеканні відповіді.

Катря знов почервоніла, напіввинувато всміхнулася і сказала роблено-спокійно:

— Не знаю, як вам і відповісти. Аж самій дивно. Думала, що в цьому нема нічого шкідливого. Мене просто вкрутили в опозицію, не пояснивши сути її... От і все...

— Здається, робітниця?

— З тютюнової фабрики.

— Ну от. Зовсім не личить вам скакати в болото. Яким же це чином? Цікаво послухати. Розкажіть.

Катря щось почала говорити, але не витримала натиску питливих сірих очей і, махнувши рукою, сказала:

— Там в заяві все написано. Мені нема часу. Піду...

А коли виходила з кабінету, зустріла якогось присадкуватого юнака, що стовбичив біля самих дверей і уважно перечитував якесь оголошення. Він глянув на Катрю і посміхнувся, як знайомий. Потім почав мнятися, незграбно переступаючи з ноги на ногу.

Катрі здалося, що вона також десь бачила цього хлопця. Спокійна, як степове озеро, усмішка і незмінна цигарка в зубах і трохи іронічний погляд. Ну, ясно ж, десь зустрічалися... Тільки де, де?

— Товаришу, скажіть, де ми з вами здибувались?

— Не знаю, пригадайте, — безнадійно розвів руки хлопець.

— Мені здається, що ми таки десь зустрічались. Подумайте і ви трохи, може пригадаєте.

— Коли хочете, мені пригадувати нема чого, я добре знаю де, — відповів юнак, — а от з вашого боку нечемно забувати товаришів по запальній роботі.

Сказавши, юнак раптом зайшовся голосним сміхом, а Катря згадала збори на Садовій і переполох, що скоївся там, і зразу ж

Кучеряві дні

пізнала хлопця... Так, так... Це ж він сидів у кутку на ліжкові і взивав збори „шпаною“.

— Так це ви кидали такі гострі і не зовсім приємні для наших „лідерів“ слова? Он як. Ну, вашу руку, будем знайомі!

— Що ж, чи так, то й так. Давайте знайомитись, коли зустрілись біля дверей кабінету секретаря Контрольної Комісії. Що, мабуть, викликав? — моргнув він у бік зачинених дверей.

— Вибач, сама прийшла.

— Оце й я розумію, — зрадів юнак. — Я ще тоді бачив, що з тебе така ж опозиціонерка, як із мене. Зовсім це не наша робітничка справа. Різні там Янські будуть затулятися нами, ховати свої вушки за наші спини. Чи не так кажу? Га!

— Ну, ясно ж. Я там, брат, таку заяву написала, що довго читати доведеться.

— Одмежовуєшся, значить?

— Цілком і безповоротно. А ти чого біля дверей тупцюєшся? — зі сміхом запитала Катря. — Невже оголошення так зацікавило?

Хлопець замість відповіді поліз у кишеню, витяг звідти засмальцьований з чорними плямами та відбитками пальців невеличкий аркуш паперу і показав Катрі.

— Бачиш, та ж сама справа, що й у тебе. Та хіба тільки ти та я? Майже всі хлопці з виробництва подали такі заяви. Годі дурня строїти... Треба вчитися, щоб більше не дурачили нас різні там студенти балакучі...

— Ну, то йди, чого ж стоїш, хіба боїшся?

— Якого ж біса боятись? Чекав, поки ти вийдеш, а то ж не можна так, зразу вдвох. А тепер от піду. Всього найкращого. — І, потиснувши одне одному руку, вони розійшлися.

Катря пішла до себе на фабрику, а присадкуватий хлопець, тримаючи в руці засмальцьовану заяву, наче якусь святиню, рішуче одчинив двері кабінету.

А місто, одсвяткувавши, по-старому живе своїми робочими буднями. Безперебійно і методично працює велетенська радянська машина, а навкруги неї метушаться люди, кожний виконуючи дрібну й на перший погляд непомітну, але корисну роботу, що в загальній системі без неї відчуватимуться перебої. Самозаглиблено й потужно дихає місто, а на околицях пронизують повітря гудки заводів, сирени автобусів і пронизливі електродзвінки трамваїв.

Іде дощ і по небу плывуть темносині кораблі.

Вулиці прищулились, вгамувалися й жовтогарячий лист вільно кружляє під подихом пронизливого колючого вітру.

Прийшла осінь з усіма своїми заялозеними аксесуарами: дощ, вітер, калюжі і зажурні шуми дерев.

Сірі постаті в різноманітних макінтошах і пальто — це тільки маленькі, ледве помітні цяточки на тлі строкатої шахової дошки.

Під покрівлями ганків скупчились випадкові постаті. Просто кожний хоче сховатися від зливи, перестояти її, щоб потім, наче справжні спортсмени, швидко стрибаючи через калюжі, поспішати додому.

Автобуси беруться з бою і переповнені щасливими, поважно чмишуть, розбризкуючи брудні каскади широкими шинами коліс. Візники поховалися в глибину своїх заїжджених візків і абсолютно спокійно і з почуттям цілковитої справедливості „луплять“ потрібну ціну.

— Тут недалеко, ходім, громадянин. Га?

— Ходім.

— Знов же таки не глиняні, не розкиснем, — каже Лазько і, одкотивши комір шкірянки, виходить на дощ...

За ним іде Гринюк і мовчки дивиться собі під ноги.

— Він, безперечно, правий: не розкиснем, але чому я мушу йти за ним в таку зливу? Хай Лазько — то инша річ. Йому доручено зробити звіт райкому в друкарні. На нього там чекають, його слухатимуть, а я так собі, приший хвіст кобилі, — думає Гринюк, але не відстає від свого товариша.

Йдуть деякий час мовчки. Чути лопотіння крапель по військовому кашкеті Лазька.

Нарешті Никодим хапає за вогкий рукав Лазькової шкірянки, благаючи дивиться йому просто в вічі і тьмяним голосом каже:

— Скажи, чому ви останній час якісь не такі до мене стали? Лазько повертає спокійні очі.

— Хто це „ми“?

— Та всі ви, — і ти, і Дубов, і Ломов, і все бюро... Якась з вашого боку упередженість до мене, чи що.

— Громадянин, ти даремно турбуєшся. Ставимось до тебе добре. Здається, на це скаржитись не будеш. Що ж до твоїх підозрінь, то тільки твоя фантазія. Ніякої упередженості. Он як...

Никодимові хотілось вірити Лазькові, бо хто-зна, може справді, почувавши за собою провину, він у всьому бачить якийсь захований зміст, і звичайне ставлення товаришів здається йому одмінним від попереднього. А може вони довідалися про всі його пригоди? Тоді дивуватися нема чого. Ясно ж, після того не можна розраховувати на стопроцентну їхню одвертість.

Кучеряві дні

А Лазько мабуть вгадав його думки, бо дружньо поклав важку руку Никодимові на плече і казав далі:

— Лихо твоє, дорогий громадянин, у тому, що ти ще не знайшов своєї стежки і йдеш в життя з засліпленими романтичними очима.

— Знаєш, таких хтось назвав „мятушимися душами“. Це влучно. От ти комсомолец... Але пішов у організацію виключно тому, що хотів горіти разом з усіма. Ти здивовано всміхаєшся. Даремно. Ти можеш заперечувати, що робив це свідомо, став на боці пролетаріату, бо зрозумів справедливність його домагань і т. д., але розумієш, все це не те. Може на селі тобі справді було краще... Там гострота боротьби і брак освічених сил — любов і боротьба набирають там ясних і чітких форм... А тут, у місті, де панує машина, де на кожній дрібниці лежить печать організованості, чіткості і буденщини, хоч і романтичної, де сила недоречностей і ускладнення, тут, звичайно, ти не витримав. Та хіба тільки ти? Минулого року на окрз'їзді я бачив безперечно бойових і витриманих секретарів осередків і райкомів... Але по одному їх можна було одрізнити від міських делегатів. Майже в кожного в них з-під сорочки випинався „наган“, і вони скриготіли зубами, зустрічаючи на вулиці непмана... Так, так, Никодиме... І іноді мені здавалось, що хтось з них не стримається і вчинить якийсь скандал... Вони вміють палко ненавидіти... але не завжди правильно розбираються в питаннях... Тільки не про них мова. Вони поволі, з великою потугою, але йдуть до правильного розуміння суті нашої епохи... А от ваш брат, інтелігент, не завжди здатний на це. Ну, звичайно, різні розчарування, ухили, опозиції...

— Цим ти хочеш сказати, що пролетарська молодь бездоганна, — незадоволено, з ноткою іронії перебив Гринюк.

— Ні трішечки... Виключення бувають, я говорю про масу, як таку.

— При чому ж тут маса, коли навіть серед керівничої частини комсомолу, серед верхівки робітничої молоді можна зустріти просто негідників? — далі гарячився Никодим. Йому було прикро й трохи соромно вислухувати такі переконливі нотації оргінстра, що його він завжди ставив нижче за себе.

— Складна, громадянин, це справа визначати, хто негідник. Та й критерії знову ж таки можуть бути різними... — спокійно відповідав Лазько. — Для прикладу візьмем Дубова... Одеський робітник. Старий комсомолец, чудовий товариш... Був на фронтах. Працював у Чека... Завжди в масі й з масою... Здається, чого б ще?... А між іншим цього самого Дубова дехто вважає за бюрократа...

— Йолопи може й вважають... — сам собі бовкнув Никодим.

— В тім-то й річ, що не йолопи, а ціла низка комсомольців.

— Яких саме?

— Тих „братишек“, що й досі ходять виключно в косоворотках і галіфе, маючи змогу одягнути пристойного костюма... Тих, що на кожних зборах вважають за свій святий обов'язок розводити бузу замість говорити діло... Тих самих, що, приходячи по справі й без діла в райком, принципово пускають дим в обличчя тому, з ким розмовляють, а спльовують лише на ніжки столу або на стінку. Ну, а Дубов, сам знаєш, любить чистоту, чіткість і організованість в роботі і таких надкомсомольців ганяє, аж пір'я з них летить. От за це й бюрократ, апаратчик. Та ще за те, що, роблячи доповідь, не вживає таких слів, як „шамать“, „братва“, „зануда“ і т. д. А взагалі можна було б багато прикладів навести, та тільки це ж не характерно для всієї маси комсомолу. Так-то, друже...

— От чорт, — сердився Никодим, — що він справді вичитує, наче піп... Не піонер же я, кінець-кінцем. І, щоб хоч трохи одвести душу, з притиском проказав:

— А піяцтво, а розпуста, а кар'єризм серед активістів — це теж, на твою думку, не характерно?

— Не ображайся, Никодиме, але мені здається, що про ці гріхи в комсомолі ти довідався з Малашкіна, Гумілевського та Романова, тільки не з власного спостереження... Бо коли б ти довше знав наш актив, то тобі відомо було б, що, наприклад, ентузіаст і душа хлопець Гранов іноді вживає. Про це знають і в райкомі і в осередку, але ніхто ніде на людях не бачив його п'яним. Його батько змалечку заливав горілкою, ну й привчив хлопця... Але всі знають і друге: той же Колька нині уперто перемагає в собі цю звичку, а щоб не кортіло — весь вільний час просиджує за книжками... І врешті його, здається, оберуть на секретаря тютюнової фабрики.

— А Віктора ж куди?.. Може на учобу? — байдуже запитав Гринюк.

— Хочемо рекомендувати на агітпроп, — ковтнув останнє слово Лазько.

— Куди, куди? — раптом зацікавився Никодим... Йому не байдуже було, куди піде Віктор, такий поважний і розумний хлопець, і він аж обличчя повернув до Лазька, бажаючи почути від нього, куди ж саме буде призначено Віктора.

Та Лазько, заговорив похапливо і якимсь одмінним нарочито веселим голосом:

— О, вже швидко й друкарня... Цікаво, чи вже зібралися хлопці. Як ти гадаєш, Никодиме?

Він говорив і всміхався, а брови над сірими очима загнулися в дві чорні круті підкови. Сам про себе він думав: „От ляпало з мене... Добре, що не дочув“, а потім голосно:

— А знаєш, що робив Гранов, коли починав випивати чарку? Він, пройдоха, обертав до стінки портрет Леніна, щоб, мовляв, той не дивився на нього такими докірливими очима.

— Та ну? От винахідник!.. Вхитряється, значить, так пити, що й портрети не бачили.

— Колись хитрував, а тепер йому не треба нікого соромитись, а, навпаки, можна хвастати... Тиждів зо три вже краплі в роті не було. Сам казав... А од мене він нічого не таїть... Молодець, хлопчина... Дисциплінує себе...

Гринюка не розважили Лазькові слова, не розвіяли його пригніченого настрою. Було неприємно, що той так упевнено висловлює свої думки, залишаючи Никодимові право тільки погоджуватися. Було тоскно і гірко, що десь за чверть години Лазька, а не його, Гринюка, слухатимуть комсомольці друкарні і безперечно плескатимуть йому. Та й він гарний. То все було мовчить, слова зайвого від нього не почувеш, а тут раптом цілу філософію розводить. „Це з тих, що стиха мішки рвуть“, — ображено подумав Никодим, кинувши погляд на свого попутника. Те, що Лазько, наближаючись до друкарні звичайним рухом підсмикнув тугого портфеля і застібнув шкірянку, ще дужче роздратувало Никодима. „Чи не вождь“, — на-смішкувато й злісно прошкребла думка, — „Чаплін та й годі“.

— Я не хочу йти в друкарню... Мабуть до побачення. Мені треба сходити в Артемівку. Справа там, — рішуче збрехав Гринюк, намагаючись сміливо дивитись на Лазька.

— Вільному воля, — неждано для Никодима погодився оргінстр. — Тільки даремно... Там декілька інтересних типів. Хотів, щоб ти їх почув... Особливо один. Це старий вже дядя, але й на комсомольських зборах виступає. Знаменитий він тим, що завжди паплюжить радянську владу, партію, комсомол і навіть піонерам не дає спокою.

— Я наслухався цього від Івана Олексійовича на тютюновій. Досить.

— Куди тому Івану Олексійовичу... Той витримана людина в порівнянні з цим. Той хоч чемно заперечує, а цей висловлюється переважно дрібними технічними виразами.

— Може й так, але цікавого в цьому мало.

— Цікаве, братуха, те, що він на тебе справив би гнітюче враження. Ти б ще нижче носа звисив, почувши його слова.

— Ну?

Ів. Кириленко

— І як завжди помилився б. Бо той самий дядя ще в 1905 році разом зі студентами захищав барикади отут в Харкові на Університетській вулиці, а в сімнадцятому був першим червоногвардійцем з усіх друкарні. Он що... А тепер стоїть собі біля каси і по-батьківському кляне наші порядки... А робітники слухають, мовляв, говори, старий, знаємо, що в тебе на думці, не піддуриш.

— Чим же він незадоволений?— мляво спитав Никодим, і запит його прозвучав сухо і порожньо, наче традиційне лікареве: „на що скаржитесь?“

— Всім потроху,— відповів Лазько, простягаючи руку до прощання.— А найбільше тим, що радвлада й досі терпить на земній кулі Чемберлена,— регочучись, рушив Лазько в широкий вхід друкарні.

— Це просто знущання,— обурено подумав Никодим і хотів услід йому сказати яку гостру прикрість, що він справді поводить ся з ним наче з цяцькою... Але важкі двері з гуркотом зачинились за оргінстром, а розлютованого Гринюка трохи з ніг не збив газетчик.

— Вечернее Радио! Радио! Вечерняя газета! Исклучение Троцкого и Зинов'ева из партии. Радио, радио! Исклучение...

— Значить, вичистили,— тупо подумав Никодим і, байдуже розглядаючи прохожих, ледве пересував ноги в напрямку своєї вулиці.

Вигуки газетчика нагадали його про опозицію, про збори на Садовій, а слідом владно прийшла й посіла почесне місце думка про Катрю.

І так завжди. Варто тільки лишитися Никодимові на самоті — і ця чорноока дівчина вже не кидає його. Її очі, стрункий стан, тугі груди і каштанове волосся миготять в розпаленій уяві, бентежать кров, дратують і зачаровують, ображають і втихомирюють.

Але ж Лазько... Чому він останніми днями став так балакучий, упевнений, святковий... Почуває себе так, наче йому й море по коліна... Шматок щастя, а не людина. Невже його передчуття справдилось? Невже Катря Лазькові дарує невичерпну красу своїх очей і теплоту юного тіла, а йому, Никодимові, лишила по собі тільки тяжкий гіркуватий спогад, біль невисловленого почуття, та чорну, наче осіння ніч, самотність?

Густий, темний ліс. Вгорі загадково шумлять віти, і здається Никодимові, що то не віти зелені шумлять, а музика чарівна. Він самотньо стоїть серед невеличкої прогалини, по коліна вгруз в соковите трав'яне озеро і мрійними очима шукає стежки. Праворуч, ліворуч, куди не глянь, покрутились вузьенькі стежечки і зникають вони десь в далекій глухій гушавині. Тільки зелене латаття вгорі

Кучеряві дні

шумить якось в'їдливо й насмішкувато, ніби глузуючи з самотнього юнака, що опинився в невідомому місці. І сам собі Никодим здається якимсь маленьким, безпорадним хлопчиком, майже дитиною, і казковий страх опановує його так само, як колись давно-давно в золоті дні безтурботного дитинства.

Вже безліч разів поривався Никодим зійти на якусь стежку, щоб тільки вийти з темного лісу, та ледве ступав на неї і рухався в напрямку високих, густих і струнких дерев, вгорі тоді не грали, не шуміли стиха віти:— звідти чувся Никодимові якийсь обурливий гуркіт, застережливі вигуки і страшні, як у дитячих казках, почвари ввижалися йому за кожним кущем, за кожною ліщиною. Розгублено вертався Никодим на прогалину і, трусячись, наче в пропасниці, перелякано далі шукав виходу.

Раптом чорний ліс ожив; темрява і таємничість танули, як хмара від сонця. Вгорі урочисто загули кронами дерева. Могутні стовбури аж заіржали від натуги. Вітер, молодий, пустотливий і дебелий юнак—вітер в дивному настрої залетів у ліс. Мовляв: „геть темряву і похмурий сум!.. Життя, дайош руку!“ І побачив Никодим, що йому над головою спинилося гаряче весняне сонце, залило золотою водою верхів'я дерев і прошугнуло промінням в найзатишніші куточки лісу. Вгорі переливались, виспівували пташки, радісно шелестіла трава, ніби запрохувала сісти, зімняти її дівочу свіжість, відпочити.

Але що це? З-за куща на прогалину вийшла розкішна дівчина. Ой, яка біла та сонячна, аж очі сліпить. Тільки де він її бачив? Ага, згадав. Про таких часто йому розказувала мати, коли треба було приспати його, маленького розбишаку. Тоді говорила йому стара про якихось царівен, що живуть в темному лісі, в хатині на курячих ніжках. А Никодим кутався в ковдру і довго-довго ще з жалем згадував про той страшний темний ліс і нещасних закинутих в нього царівен, до яких ніхто не може доступитись.

І ще думав, що, коли виросте, обов'язково знайде в лісі хатину і коли не визволить царівни, то хоч принаймні понесе їй якогось гостинця.

І раптом він підводить очі і бачить: перед ним стоїть дівчина і, не зводячи з нього очей, тепло посміхається. Її одяг зелений, наче кушір, і пухкий, як вата, стиха коливався від лісового зайди-голови-вітру, а золотяве волосся двома снопами спадає на груди, вкриває ніжні рожеві плечі, а очі її—то не очі, а вогники в далекому синьому степу. Никодим холоде від радощів, він намагається привітно засміятись і запитати, чи це вона, що про неї казала мати, але відчуває, що його спроби даремні. Та мабуть розуміє його і—о,

радість: злегка торкається руками його голови, одкидає її назад і довгим, пильним поглядом в його великі, блискучі очі. Потім ледве помітно всміхається і від того по тілові Никодимові шугнув приємний лоскіт.

— Ти мене не покинеш... — поривається сказати він, але дівчина бере його за руку і, гордо підвівши голову, виводить на стежку.

Ще сонячніше стало в лісі. Мелодійніше заспівали верхів'я дерев, а пташки біля самих вух Никодимових висвистують якусь веселу й рідну дитячу пісню. Хочеться йому затанцювати під спів їхній, але він боїться, щоб дівчина не подумала про нього погано і не покинула самого на стежці. Адже він дорослий юнак... Займає таку відповідальну посаду і мусить триматися як і личить у такому стані.

Та раптом все зникло. Наче впало в прірву. Ні лісу, ні співу пташиного, ні дівчини зеленої з золотом розпущених кіс. Навкруги сила силенна люду і всі вони якісь екзальтовані, рухливі, наче начинені стальними пружинами. Натовп вигукує, співає, гулко і міцно витанцьовує, кидає шапки так високо, наче хоче закидати сонце.

А Никодим вже зачаровано стоїть серед них і вслухається в тріскотняву голосів, у співи цього людського моря. Почуття таке, як там, у лісі, на прогалині, але тепер не підходить до нього дівчина, не несе з собою радості і втіхи визволення. Замість того помічає Никодим, що все ближче та ближче підходять до нього чорні, рухливі й засмаглі постаті. Вони вже не танцюють, не вигукують якихось коротких сильних слів, а мовчки, похмуро й тулячись одне до одного замикають невеличке коло навкруги Никодима. Вже він бачить зосереджені очікуючі погляди передніх і з боязкою цікавістю чекає від них слів.

Тоді з гурту вийшло три, мабуть найстарші, з короткими грубезними руками, з глибоким блиском розумних очей. Ніхто з них не поцілував його, ні всміхнувся так привітно, як дівчина в лісі, тільки один з них поклав йому на плече руку вагою в залізну рейку і промовив:

— Ходім з нами. Ти молодий і гарний, як весна, а ми всі любимо весну і юність.

Никодим спробував визволитися з-під важкої руки, злегка ворухнув плечем, та дарма. Вона наче прикипіла до плеча, і Никодим, тихо схиливши голову, пішов у натовп.

Спочатку йому здавалось, що він опинився серед чужих людей в чужому царстві, десь далеко за океаном. Потім почав вслухатися в розмови, запам'ятовувати окремі слова, вдивлятися в обличчя і раптом зрозумів, що це ж такі люди, як він сам, і слова їхні, звичайні, прості, людські слова, тільки вимовляють їх ці люди з якимсь піднесенням, кожному слову надаючи захованого значіння.

Кучеряві дні

Чув Никодим багато разів, як у нього вдома батько й мати говорили про хліб. Тоді слово це несло з собою приємну уяву про їжу, про смачний обід, і тільки. А ці люди, такі кремезні, зашкорублі, говорять про хліб, наче про якусь святиню, і здається, що з цим словом у них звязані їхні тисячелітні мрії і бажання. Колись давно з батьком Никодим поїхав до губерніяльного міста і там був здивований величезними темними будинками, в яких стугоніли й гримали машини. Найбільше ж вплинули на нього височезні труби і темні хмари диму з них. На запитання, що то є — батько байдуже відповів йому:

— Завод.

А тепер чує Никодим, як це слово викликає серед натовпу нестримну радість, як це магічне слово перекочується, як морська хвиля, і сотні тисяч цупких рук підіймаються вгору, чи то загрозово, чи переможно.

— Заводи наші, — чує Никодим і не розуміє, в чім же справа. Чого радіють ці кремезні, наче сковані з заліза люди. А он далі, що таке? Хмара — не хмара. Люди йдуть. Баче Никодим, як наближаються земляного кольору живі хвилі і вже розглядає бородатих чоловіків з блакитними очима, в одежі з грубої тканини. Цих швидко пізнав Никодим. То ж вони майже щодня приходили до батька, скидали на порозі шапки, соромливо мнялися, переступали з ноги на ногу, вклонялися і благаючи говорили:

— Пане лікарю!

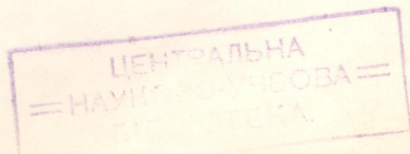
Батько робив незадоволене обличчя. Благаюча постать витягала з-під поли якогось пакунка і батько вдягався, щоб їхати. Тоді малий Никодим з цікавістю розглядав кожного окремого, що приходив до них, а тепер побачив він багатомільйонний натовп і, почувши їхні громоподібні вигуки, якимось знітився, зігнувся, наче чекаючи на несподіваний удар. А зустрічний натовп вигукує:

— Смерть панам! Земля наша!..

Никодим щось раптом пригадує і в нього прокидається бажання втікти геть туди, далеко в ліс, на прогалину, де прийде до нього зелена дівчина з золотявими важкими косами.

Та ось натовпи вже злилися і вигуки стали ще міцнішими; люди обнімають одне одного; хтось щось говорить, інші ловлять кожне слово, ковтають його з таким смаком, як Никодим в дитинстві ковтав найсмачніші цукерки. Потім знову мільйонні вигуки і натовп рушає вперед. Куди там втікати звідси? Захопила Никодима людська хвиля і поплив він з нею, розгублений, один серед чужого, неможлимого натовпу.

І врешті, що це? Сколихнувся передовий загін. Раптом спинився і потиснув на задніх. Задні ще на задніх] — і по лавах пройшло

хвилювання. Що таке? В чім річ? Немає далі шляху. Лише вузькі покручені стежки серед провалля. Що ж далі? Куди?

— Гу-гу-у-у-у... — прокотилося по натовпу.

— А-а-а-а... — далеким відгомоном летить в повітря розпач.

— Назад!.. — десь вихопилося полохливе слово.

— Тільки вперед!.. — знову загуло й стрясло повітря.

Ще довго, хвиля по каменю, гуркотіло над головами. Кілька разів натовп то важко насував на провалля, то знову безладно одкочувався назад. Та ось поперед вийшли найсуворіші й найстаріші. Никодим пізнав їх. Це ж вони, ті залізнi люди, що вперше, оточили його, розвіявши своїми голосами чари лісового сну. Так, так, він не помилився. Он і той, що його рука й досі відчувається на плечі. Важка, рішуча.

Ага, вони про щось радяться. Решта напружено чекає. Далі перші лави знову рушили в путь, розбилися на вузенькі смужки і, обережно ступаючи, пішли поміж проваллям.

Дивиться Никодим, а десь всередині жевріє радісна надія. Може то тільки перші хоробрі? Може решта злякається, поверне назад? І тоді Никодим знову буде на волі. Але даремно. Смужка за смужкою, без кінця і краю ступають на вузенькі покручені стежки людські натовпи і зникають десь за виступом провалля.

Ось прийшла черга і до Никодима. Вже його сусіди рішуче, не оглядаючись, ступили на одну стежку і твердими кроками, обережно і чітко йдуть уперед. На Никодима натискають. Хоч не хоч, треба йти. І тоді раптом пригадує він теплу хату батькову, материни пестоші, її казки про царівну. Знову в уяві повстала лісова дівчина. Але натовп не чекає... Тисне. Никодим несміливо ступає на стежку.

— Дивись уперед, — гукають йому з усіх боків. Але Никодим мимоволі повертає голову праворуч і баче незміряну темну безодню. Нічого не видно в ній, тільки густий таємний морок та чути глухий відгук металевого дзвону... Що — то ковалі кують, чи кіннота скаче? Глянув ліворуч — ще страшніша прірва.

Раптом почув, що ноги йому дрижать, в скронях стукає, в очах тьмариться і тіло стає м'яким, ніби з його витягли кістяк. Ще чує, як під ногами тривожно шарудять камінчики та іноді осковзуються підосиви чобіт.

Глянув уперед, щоб переконатися, чи йдуть інші, та раптом осковзнувся і все зникло з очей. Всередині захолонуло і Никодим, зціпивши зуби, почував, як він поринає в темносиній морок і ось-ось упаде в розчепірчені холодні і дупкі сбійми смерті. Щось невимовимо тисне на груди, в голові плавають бризки химерних мрій, тіло холодне — значить, амінь... — блискає думка, але...

Кучеряві дні

Очі розкрилися якось сами по собі. Всередині ще ніло, в голові стояв туман, та бачив Никодим свою кімнату і чомусь уважно вивчав усі її деталі. Он на долівці, як підстрелений птах, розпласталась книжка, на столі — купа вчорашніх газет, а під столом строкатий килим недокурків. Не вірилось йому, що він живий і непошкоджений лежить у ліжкові.

Але яка це нечиста сила так рано зняла гамір в квартирі? Ще тільки четверта, тільки спати, а за стіною та в коридорі чути незнайомі голоси, гуркіт дверей та шум стільців, які мабуть чиясь рука рвучко переставляє з місця на місце.

Никодим підвівся па ліжкові. Що за причина? Може повернулася Мері або Куций з командировки?

Прислухавсь, але знову почув тільки короткі уривки слів та в кімнаті інженера Куцого ще дужче почали гримати шухлядами, дверцями шахов та посудом.

Швидко почав одягатися, але тоді в двері до нього постукало. Нашвидку накинувши на себе пальто, Гринюк одчинив. Перед ним стояв якийсь військовий з портфелем в руці і вибачливо посміхався.

— Перепрошаю. Нам довелось потривожити вас, але справа важлива. Нам треба, щоб хтось з сусідів був понятим.

— Де, в чому? Яким понятим? Хто ви?

— З ДПУ. Обшукуємо помешкання інженера Куцого. Отже, просимо одягтися і бути свідком при складанні акту.

— От тобі й маєш! В чому ж його обвинувачують?

— Власне не його, але це не має значіння, — похмуро бовкнув військовий і пішов у кімнату Мері, не виявляючи ніякого бажання далі розмовляти.

А коли Гринюк зодягнений увійшов до помешкання інженера, там, крім військових, побачив ще двох у цивільному, що уважно розглядали кожний закуток кімнати, перекладали кожну книжку, газети і навіть найдрібніші речі з туалетного столика. Руки їм швидко перебігали з одної речі на другу, а очі, здається, хотіли просвердливати кожний атом. Гринюк ще раз намагався довідатись, у чому справа, але цивільні навіть не глянули на нього, похапливо розглядаючи речі. Щось певного від них дізнатися ніяк не можна було. Довелося тільки, прочитавши акт, що нічого не знайдено, мовчки його підписати. Нічні одвідувачі так раптово й швидко зникли, як і з'явилися, а Никодим, приголомшений незрозумілістю й таємничістю того, що бачив і чого був свідком, довго не міг заснути. Він чув, як біля його будинку сердито застукав мотор автомобіля, а потім тихий шорох шин посвідчив про те, що несподівані гості поїхали.

(Далі буде)

В. СОСЮРА

ДЕНЬ МІСТА

Вулиці, як завжди :

службовці поспішають на працю,
кружляють блискучі двері установ
і на циферблаті байдужі вказівки
мовчки одмірюють час.

Проходять червоноармійці,
грає фанфарами сонце,
візників переганяють автомобілі,
шумлять потоки людей
і міліціонери керують рухом.

Куди поспішають вони всі :

мрійні й заклопотані, розчаровані й повні надій,
багаті й бідні, злочинці й герої,
туберкульозні й сифілітики
і що їм треба на вулицях великого міста ?

А в будинках :

за кожним вікном своє життя,
свої драми й радощі :

миряться й розходяться закохані,
кричать і сваряться діти,

з вікон виглядають бліді жінки

і шукають на вулицях своїх коханців,
по чудових килимах і брудних підлогах
човгають різні ноги і різна у них хода...

За смутними й веселими вікнами

живуть різні люди і кожний думає,
що він центр усього,

і кожний хоче кращого.

Про що думають вони всі ?

Про революцію на сході, про

Дніпрельстан

і індустріялізацію,

про незакінчені романи й будівлі,
про гешефти й невдалі спекуляції,
про те, що дітям нема чого їсти, про вбрання
і рожеві ноги коханок...

Ах, хіба мало про що думають люди
за смутними й веселими вікнами,
в розкішних будинках і холодних підвалах
великого міста?..

День летить, і в'януть кольори,
обсипаються каштани по боках пішоходів.

Люди за зеленими столами в м'яких кріслах
підписують останні папірці, віддають
останні розпорядження.

І йдуть додому...

В цей час

вулиці нагадують жили робітника,
ресторани й циліурні повні людей,
нескінчимі черги стоять біля автобусних і
трамвайних зупинок,

безпритульні виринають у самотніх жінок
редикюлі

й газетярам і міліціонерам багато роботи.

Обсипаються каштани по боках пішоходів,

в'януть кольори й наближається вечір.

Вечір приглушує звуки й голоси,

і жовте світло лихтарів заливає панелі...

У скверах і парках гуляють закохані

червоноармійці й наймички,

в пивних і кіно повно людей,

світла й музики,

Хвилюються біля реклам черги,

нема дощу,

а від ринвів пивних течуть на панелі струмки...

Зайвий місяць пливе над янтарним

вечірнім містом

і ярко пролітають трамваї...

Шумлять і вирують вулиці,

зараз вони нагадують золоті

кварцеві жили.

Нахабно горять очі піжонів і

проституток

і чорні вказівки мовчки одмірюють час

В. Сосюра

на золотих циферблатах.
Шумить і вирує вечірнє місто.
Наближається ніч,
вона глибока й зоряна.
Блищать огні цигарок і очей,
огні зор пропливають над містом
і сумтно світить зайвий місяць.
З театрів і кіно роз'їздяться і розходяться люди,
як жили стомленої людини
востаннє надимаються вулиці,
потім:
гаснуть реклами кіно,
зачинаються магазини,
ще трохи світять двері
 пивних
і жовті вікна будинків,
потім і вони закривають очі.
І тільки горять вуличні лихтарі,
їдуть порожні візники додому
і на замовклих майданах
ходять самотні повії.

Харків, 1927.

ЛЕВ СКРИПНИК

ОПОВІДАННЯ ПРО СТЕК

А зараз, ось, літо...

Звичайно літо у великому місті... Охолоджується розпечений асфальт, у якому ще півгодини тому, ніби у присохлій грязюці, грузли ноги, залишаючи чіткі сліди закаблуків...

По вулиці бігають хлопчики з веселими оченятами і, напружуючи легені, вигукують!

— Радійо, Радійо! Вечерня газета!

У кутку, повернувшись спиною до перехожих, стоїть „пацан“ з ірисовим лотком і непомітно облизує рожевим язиком жовту, засохлу цукерку. Це для того, щоб ірис мав „свіжий вигляд“... Зробивши свою таємну „справу“, хлоп'я повертається усім корпусом і жваво вигукує:

— Іріс — сочний, молочний, свіжий, — па-акапейкі іріс!

Взагалі, ця дрібна „публіка“ — повеселішала... Жарота спала і ось вже з заходу обливають стомлені, попечені голови свіжі струмки вечірнього вітерцю. З півночі — напроти — тоскно й дзвінко різала душу скрипка... А у лад скрипки здушено гуркотів бубон, вібруючи, скаржилась на щось ніжна віолончель...

Я сиджу за столом, низько схиливши голову над папером, і час від часу кидаю зір на квиток: Харків — Кантемирівка...

Звичайний, жовто-зелений квиток...

Лиш півтори години тому, як вийшов я з потягу...

Учора у цей час був я там... Я знову бачив невеличке містечко, вокзальні пакгавзи і зелений будинок, де колись на трикольоровому тлі чорними літерами загрожував похмурий надпис:

„Контр'я - разв'ядка N-ского корпуса“

Зараз у цьому будинку — кооператив. В кооперативі — оселедці, тютюн, цукор, запах дьогтю й травневого, чистого, як сльоза, меду... За прилавком жінка у червоній пов'язці. В рисах її обличчя я пізнав щось знайоме... Згадав: „тоді“... нагодувала мене ця жінка вареною картоплею...

Лев Скрипник

Далі бачив я — містечковий і залізничний клуби, театр (де тоді було „офіцерське зібрання“), Будинок-читальню, Книгозбірню, нову лікарню, нову школу. „Тоді“ — цього не було...

І ось тепер, сидячи у своїй кімнаті і прислухаючись до віолончелієвого суму, згадав я...

19-й... Страшений, кривавий, буйний і нудний... Містечко Кантемирове... Сім тисяч полонених червоноармійців... Напіврозбиті, без дахів, оточені колючим дротом пакгавзи-касарні, де мешкали ці сім тисяч виснажених жовтих ходячих трупів, засмугованих козацькими нагаями, затурканих, смирних, — а недавно ще орлів буйних, що мчалися по полях, крицею шашок виблискуючи, сміливістю палаючи, з карабінками та кулеметними лентами через плече — уперед, уперед, — ех! Дай пірвати та мало!..

Згадав... чорну потвору шибениці. Стопни, — бантини сині, — довгі, трупи втікачів на острах иншим, вусатого, завжди п'яного штабс-капітана Знаменського, що завідував полоненими, молодого рябуватого Стюпка, цвинтар, хижий, повний презирства зір продовгуватих дівочих очей — зір, блискучий, діамантовий... гнучку, постать... золоте волосся... Тонка випещена рука з довгими мармуровими пальцями, рожеві ніготики...

...Невимовно-красива рука, а в руці...
стек...

...Я не той, хто у весь зріст змалює те, що трапилось у ті криваві дні...

Але сьогодні я повернувся з Кантемирівки, — поперед мої очі стоять п'яний гомін офіцерні, бійка, смерть, полон.

І я хочу розказати невелике оповідання про:

19-й рік, прекрасний мармур дівочої руки і про
стек...

Звичайний англійський стек, яких багацько привезли тоді з собою „союзники“ укупі з кулеметами, рушницями і мундирами — для великоросійського панства і — смертю для космополітичної „черни“...

I

Дещо про могильника, молодість, загрубілі серця і прекрасне жіноче обличчя...

А також, — що таке є стек, для чого його вироблюють і які обов'язки виконує він у мармурових руках...

Я — могильник... Звичайно, я не Шекспіровський могильник, що говорить довгі, як голодний день монологи, філософує, спершись на лопату, про тлінність людського життя, про потойбічне життя

або про політику, але усе ж я — могильник... І не лише я, а й мій найкращий приятель Стьопка — хлопець молодий, худорлявий, як мінога, і такий високий, що мені завжди здається, ніби до його подертого й передертого, без верху, кашкета причепився шматок хмари... Зодягнуті ми у надзвичайно дивовижні костюми. На Стьопці штани: одна штанина, з мішка, тягнеться по землі, друга, — з рукава салдатської шинелі — досягає трохи вище коліна...

А скільки латок на штанах Стьопчиних і якого лише кольору: жовті латки, сині, зелені, білі!..

Де видер „добросердешний“ козак та здійняв з Стьопки його власні „шкери“, цю дивовижну частину костюму — досі затулено завісою похмурої таємниці.

І дорого, ай дорого заплатив би перший-ліпший історик, щоб визнати, за яку епоху розвитку землі було зшито ці штани.

А Стьопці — байдуже. Ходить і посвистує...

— Дарма! Мене й такого покохає найперша красуня. Чим не парубок?

Рябуватий, з гострим мишачим обличчям і крохотною на такому величезному тулубі головою ходить Стьопка, сорочку з спини обсмикує, кахикає, коли жінок зустрічає, і пале, пале велетенську цигарку, що встромлено у правий куток здорового рота...

Ще й „дерев'яшка“ на одній Стьопчиній нозі, а на другій — „лапоть“...

Але Стьопка — франт проти мене. Просто-таки аристократ у порівнянні з плебеєм...

Мій одяг...

Коли б зараз на вулиці забачили людину у такому одязі:

- 1) Штани
- 2) Дерев'яшка, обув — сама підошва з дерева й прив'язана до ноги ремінчиками.

Сидіти б їй у районі, міліції, не вилазити б звідти. І в той же час, одяг мій на диво простий і зручний. Зроблено його з простісінького мішка, — один виріз — для голови і двоє — для рук. Трохи нагадувало це вбрання апостольський хитон (навіть підперезувався я шматком мотузки), але дарма. Головне, що, повертаючись з роботи або йдучи на цвинтар, був я оточений цілою зграєю селянських хлоп'ят, що верещала, скакала навкруги мене, сіпала мій одяг, реготалася й раділа невідомо чого.

А я, з латкою на плечі, з олімпійським спокоєм, ішов поміж конвоїрів і навіть не ображувався за регіт і глузування... Чому там ото турбуватися, ображуватися? Хіба можна вигадати щось гірше за те становище, у якому ми опинились?

Лев Скрипник

Так, ми були могильниками — я й мій товариш Стьопка. Кожного ранку, ледве віддзвонить дзвінок на перевірку й вахмістр Семенів перетикає груди полонених кінцем нагая, перелічуючи їх злобно, ми брали свої важкі лопати і йшли на цвинтар.

Ми крокували голодною похитливою ходою по брудних вулицях міста, під собачу брехню і дитячий регіт, а в кутках касарень лежали трупи наших товаришів — сині скорчені з червоними синяками на дивовижно-порожніх чужих обличчях... І вишкеленими низкими зубами вони розбризкували сміх, погрізливий і іронічний, і стиснуті кулаки їм буцім хотіли востаннє комусь погрозити.

Чвортка кукурудзяного хліба, дощі і вода крізь подрані дахи, неймовірно важка праця і козацькі нагаї — викликали тиф... За тифом ішла смерть і хворі вмирали під гомін прокляття, картожну гру й лайки та журні пісні, про те, як „отряд комунарів сражался“ або „козак на те родився“.

Окремі імена цього перегною — невідомі. Навіть дощечки з прізвищами стерлися. По більшій же частині навіть дощечок не прибивали, така сила була цього перегною.

Просто кидали людей у глибокі (а часто й міленькі) ями й засипали землею.

Так ось: за чворткою кукурудзяного хліба, неволею, холодом та нагаями ішла смерть, а за смертю — ми, цеб-то я та приятель мій Стьопка.

Ми копали глибокі (а іноді, де ґрунт був кам'янистим, і міленькі) ями, курили цигарки, витирали з лоба піт і, скінчивши працю, лежали на траві, чекаючи мертвих братів.

І, коли нарешті під'їздив поганенький віз, що впряжено в його сліпих шкап, ми підіймались, одягали на руку величезні, шагрянні рукавиці і, узявши за руки та ноги труп, злегка розгойдували його у повітрі й кидали у яму... Це повторювалось два, три, п'ять, іноді десять разів, дивлячись на те, скільки було трупів.

І, коли останній, що учора ще, дихав, рухався і до нестями хотів жити, хоч паскудно, хоч ще гірше, ніж у полоні — коли цей бідолага лягав у яму страшелезним шматком невдало виточеного дерева, ми закидали рукави, плювали на пухирясті долоні і засипали чорну вогку яму.

Тоді у душі залишалися — біль чорний, розпач і почуття, гостре, як індуський ніж, — що одного такого ж дня, другий могильник у мішковому хитоні розгойдає і кине у яму твоє власне нерухоме і смердне тіло.

Навіть безтурботний Стьопка, — хлопець, що ніколи у житті не „вішав носа“ і не знав, що таке нудьга, — навіть Стьопка глибоко

Оповідання про стек

засмигувся їдким тютюновим димом, спльовував мало не на три сажні і говорив :

— Ех, жість, маму твою у папу! Зараз от сидиш і тютюнець покурюєш, а через два-три дні — даси такого дуба, що аж сам здивуєшся. А по тому прийде дикий „фрукт“ здере з тебе останні твої кустом, храк і бруки (фраком і брюками зве Стьопка свою сорочку та штани), на віз покладе укупі з іншими друзьяками, — бо за кумпанію воно таки да — веселіш, навіть рублем тебе прикружено буде, щоб, упаси боже, дорогою не вивалився і не розбив свою дорожню піку об землю... Ну, а потім двоє, отаких як ми, живчиків розгойдають тебе, щоб не нудно було, значиться, і... гу-ух, катись ковбасою, безпріятствено, значиться. От весело, аж як його... морозець по шкірі... те... є... яке... — І Стьопка далеко відкидував цигарку, ще довго кучерявився синій тютюновий димок, хилучись у той бік, куди дув вітер. Потім цигарка загасала, наш конвоїр підіймався і кидав :

— Ну, бактерії краснопузіє, додому...

І ми крокували у свою запльовану, вшиву, повну диму і тифу касарню... Йшли стомлені, виснажені працею...

Каторжна була праця вирити декілька могил, з'ївши невеличкий, шматок хліба, і кожного дня брати у руки і кидати у землю — трупи

й трупи.

Але свою працю ми сами не хотіли б змінити на іншу.

І перша причина цьому була можливість „підстрелити“ хліба в селян, коли, звичайно, траплявся гарний конвоїр, а друга...

Друга ось :

II

Життя моє — шмат грязюки.

З дитинства — бійки, матюки, лайки... З дитинства бачив я лише — жах, смерть, розчавині у глибині копалень, людські тіла, дзвін пляшок замість похоронної музики, брудні матюки замість промови. Це — коли труп належав самотній людині. Коли ж це була людина багачкосімейна, касарня оголошувалася зойком, скиглінням, лютими криками. А потім усе замовкало, — усе, крім скажених лайки, бійок. І мовчання це визначало, що сім'ю вже нагнано з касарні, і тиняється вона десь під парканами, тугу свою небові виліваючи.

Усе своє життя, аж до тієї доби, поки не загули гармати, я жив під землею, залазячи туди глибоким ранком і вилазячи пізно ввечері... Я ганяв сліпих коней, запряжених у вагонетки,

Лев Скрипник

навантажені блискучим вугіллям, працював коло камерону, навантажував вагонетки, потім їдким обливаючись...

Худорлявий, напівголодний, миршавий, я не знав, що таке сонце, де там бачити його! Де бачити, коли дим затуляв небо, псував повітря, заповняв легені... Єдиною моєю втіхою було читання. Який щасливий час настав, коли після роботи, ледве змивши з обличчя вугляний порошок і зжувавши шмат хліба, я залізав на свій „третій ярус“ і розгортав обережно стареньку книжку! Книжка давала мені бліда й сумна вчителька Адель Станіславовна... Вже давно з'їв її туберкульоз, і знесилене тіло згнило на рудницькому цвинтарі, але завжди, згадуючи її, я відчуваю, як серце мені млосьно шириться і на очі виступають сльози, бо це була перша людина, яка ставилася до мене по-людському, пригортала мою брудну, вшиву голову до своїх теплих грудей і поглажувала волосся. І як любило її покинуте усіма, затуркане, засипане матюками хлоп'я. По єдиному її слову кинувся б у шахтову безодню, бо ні від кого не отримував я ще стільки ласки, кохання, хоч була його й не така вже безліч. Спокійно ж спи під землею, мій перший товаришу, відчутливий й ніжний. Я згадую тебе завжди з теплим-теплим почуттям... Пам'ятаю: ніч, тьмяно горить лампочка, а я увесь у книзі, а я купаюся у сонці, бачу інших людей, інший світ, дихаю вільним повітрям.

А потім знову тьма — темнота, десятиницькі бійки, зкривавлені трупи, кров, що золотим потоком текла у хазяйські гроші і потім розливалася червінцями по Баден-Баденах, Ніццах та Венеціях. Жінка й дівчата були брудні, вони теж лаялися, дудлили горілку і ходили у Юзовку (сучасне Сталіне) на панель, — тілом своїм „підробляли“, — бо неможливо б існувати на 8 карбованців щомісячного утримання. Виснажені працею чоловіки, над якими завжди висіла смерть, плюнувши на все, кидалися у п'яне буйство, різали один одного ножами, билися...

А я так бажав забачити красиве, вільне життя, про яке писалося у книжках, сонечко, привілля і головне — прекрасних обличчям і душею жінок...

Як хотілося мені любови, як страждав я за нею! Любити когось хотілося, усією істотою любити, зазирати у безодню, глибини жіночих очей, повних принади, заклику, радості...

Але очей таких не було, і жінки такі не зустрічалися...

І часто ночами глухими я плавав, встромивши обличчя у вонючу кожушину, що грала роллю подушки...

Мені боляче було — чому це таке погане життя?

І чому я не маю права кохати таку жінку, про яких пишуть у книжках?

Оповідання про стек

Мрійник був з мене великий... І тому одного разу я прийняв за свою Дульцінею звичайнісіньку повію з першої лінії, — правда, повію, яка розмовляла інтелігентною мовою, кінчила п'ять класів гімназії і мала на диво правдиві, налиті розплавленою блакиттю очі — широкі, як озера, і таємні, як очерет увечері...

Звичайно, ця Дульцінея обікрала мене до копійки — забрала усі гроші, що збирав я на книжки, навіть брудну козушину — і втекла... Ах, як плакав я! Але не за грошима й козушинкою, а за жінкою, за людиною, яку я намалював у своїй уяві... Проте ж я не зробився иншим... Немов сліпий, блукав у п'їтьмі, вишукуючи хоч одну істоту з тих, що так яскраво метеорилися на сторінках книг...

Таким був я й зараз, у мішковому „хитоні“, — патлатий, голодний могильник... Навпаки, я ще більш бажав пестоців, ніжної руки і жіночого зору...

Стьопка... Що можна сказати про Стьопку — теж донбасівця саночника й „шибеника“ Стьопку?

І його життя було таке ж чорне, повне нудьги, лиха й образ... І Стьопка теж хотів когось любити, і він був такий же, як і я, мрійник, — лише веселіший і жвавіший за мене...

Певно, це допомогло нам розшукати один одного з тисячі-тисячів і з'єднало нас...

Ось і все що до нашої біографії...

Проти цвинтаря через дорогу, трохи віддаля, самотній і гордовитий стояв великий будинок, на зразок панського. Коло будинку росли старі, з потрісканою корою дубки, розкладаючи навкруги тінь... Кожного дня з будинку виходили дві дівчини і сідали на лавочці під дубом...

Одна з них була невеличка, смішлива, кароока. Вона усе щось розказувала, регочучись і поблискуючи очима. Друга — вища, гнучка, як молода верба, у довгих, світлих кучерях — мала тонко вистругане з мармуру обличчя, широкі, кольором світліші за небо, очі і над ними дві золоті рівні лінії брів.

І вигляд в неї був позаземний, ніби зійшла ця істота, осяяна сонячним промінням, з якоїсь невідомої планети, щоб пестити людські погляди своєю дивною, ніжною красою. Стан свій гнучкий тримала вона рівно, тугими плодами випиналися з-під білої блузи груди, дивилися очі заміряно, кудись уперед, за обрій (далі, ще далі за світ, за космос), — дивилися й ніби нічого не бачили — остільки усе було дрібне й сіре перед її красою... Навіть космос. Принаймні, так здавалося тоді мрійникові у мішку. У пругкій сліпучо-білій руці тримала дівчина стек, граючись ним, а він гадючкою крутився у повітрі...

Жовтою тоненькою гадючкою.

І ми, обідрані, обшарпані могильники, на хвилину кидали лопати, встромляли зір свій у позаземну — жінку? дівчинку? в білій сукні.

Ми цілими годинами чекали того часу, коли вийде вона і сяде під дубом на лавочці.

Огорожа і дерева понад огорожею затуляли дівчинку, але ми якось інстинктивно знали, що ось вже вийшла, сидить, слухає свою приятельку (чи, може, сестру), крутить стека.

І ми з-за огорожі милувалися її красою, милувалися доти, аж поки конвоїр наш не гримав:

— Ну, краснопузіє, за роботу!

Ми відхали... і знову бралися за лопати.

...У своєму чорному, брудному житті ми, злиденні голодранці, вічні каторжники, могильники, зустріли величну красу, заповнилися нею... захопилися...

Але чомусь ніжність наших душ оповивали ми у грубість і про „неї“ говорили лише грубими словами.

— Ну, мабуть, прийшла вже та... — говорив я штучним, чужим голосом. Стьопка теж цинічно спльовував і роздумливо говорив:

— Д-да... стегна в неї, стерви, нічого...

— Нічого... — погоджувався я...

Але у душі нашій весняною трояндою цвіли — ніжність до незнайомої красуні, почуття побожливості до неї, бажання наблизитися до казкової принцеси і зблизу побачити її...

Та хіба ж можна це висловлювати іншому, хоч би цей інший був і найкращий твій приятель?

Ось чому доводилось одягати маску цинізму, коли розмова торкалася єдиної втіхи і краси в нашому заповненому трупами нагаями, голодом і матюками житті...

Потім приїздив віз з трупами — мерців кидали ми у могилу, засипали землею і поверталися до касарні. Там сьорбали кукурудзяне вонюче вариво і лягали...

Навкруги гомоніли людські шкелети, били воші мокрими від крові пальцями, мляво розмовляли... Більшість мовчала... У головах вітали мрії — про звільнення, спочинок і помсту. І ще: про їжу. І, певно, сперш про їжу, а потім про звільнення та боротьбу.

Надалі обрій соромливо рум'янівся, небо темнішало, з-за гори висовувала розкуйовджене чорне обличчя ніч і з хмарок стелила собі м'яку постіль.

Дзвенів дзвін. Люди виповзали і лаштувалися до перевірки. З'являвся штабс-капітан Знаменський, — довгий, кожавий, з стрільчатими рижими вусами. Дзенькали мечники, лунали покрики:

— Ногу убері, стервец! Ет-та тебе не у красних на мітінге!

Оповідання про стек

— Кудажі живот висунул?

Нарешті перевірка кінчалася. Розповзалися полонені по своїх місцях, стогнали хорі (яких не брали до шпиталів, щоб не розносити „червоної зарази“). Ворушилися покусані до м'яса вошима тіла, висіла смердюча мряка, незграбною потворою стояла шибениця—страшна й чорна...

Лежав я коло Стьопки, встромивши очі у стелю, і мозок мій оповивали чудні, несвітські химери.

Я думав про дівчину у білій сукні з налитими блакиттю очима... І уявляв я себе не змореним, позбавленим волі і обідраним злидарем, а гордою, вільною людиною, що знову мчить крізь полум'я, вибухи, посвисти куль,—мчить, розмахуючи шаблею,—і навкруги падають вороги, падають зрізаним колоссям, встилаючи трупами своїми землю... І ось вже немає ворогів... У золотому сяйві плететься світло, і вона, прекрасна й далека, зі мною, тремтить у моїх обіймах—вона моя, її істота в єдине й ціле злилася з моєю...

І засипав я з щасливою посмішкою на вустах...

III

Як трапилося це, що я повинний був підійти до неї й попрохати... хліба?..

Не любови, не ласкавого погляду, не проміння її очей, а звичайного хліба...

Ні, не трапилось би цього, коли б мій приятель Стьопка не заслаб... Другий день вже копав я могилу з іншим, а Стьопка лежав у касарні синій, з порепаними від спеки вустами, з очима, що глибоко запади у глазниці і світилися каро й люто. Іноді Стьопка шепотів:

— У, ці, гади... Замучили... Здохнути б краще...

І голодним поглядом дивився навкруги. Два дні слабій Стьопка сидів на чвертці сухого кукурудзяного хліба. Як хотілося мені нагодувати його, найкращого й найближчого приятеля, з яким йшли плече об плече, боролися з смертю, з пригодами й жахом полону!

Я звернувся до Знаменського з проханням поліпшати Стьопчине становище, але він луснув мене по щюці, дихнув перегаром спирту й коротко кинув крізь стиснуті міцно зуби:

— Дурак!

Два дні конвоїри трапилися старі, неприхильні до полонених, які нагороджували прикладом і дренькотливо реготалися з прохання повести „підстрілити“ хліба для Стьопки. Казали:

— Не здохне він... а здохне—у яму кинеш і усе...

Лев Скрипник

І вишкирювали чорні з просіками зуби...

На третій день конвоїр трапився гарний. Це був молодий рябуватий кубанець з веселими і сумними одночасно очима. Ми закурювали, розмовляли, і він сердито говорив:

— П'ятки скоро намастимо салом. Потому з такою властю — одне недорозуміння. Казали — за слободу, а тепер „боже царя храни“ завели... Мужиків грабують і порють. Дур-раки...

Я попрохав кубанця повести мене прохати хліба. Він кивнув головою:

— Добре... Але у три-чотири хати, — отут близько, щоб на офіцера не напоротися...

Пішли... В трьох хатах я добув три шматки хліба і шматочок сала... Але цього було не досить... Мучила думка: коли ще трапиться конвоїр гарний? а їжі мало... Знесилився Стьопка — смерть без їжі...

І, нарешті, ми підходили вже до того будинку. Я забачив її. Заколотилося серце. Ось вона... я так близько бачу її. Я навіть чую її тихий срібний голос. Мила... Прекрасна...

І... несподівано — дика думка... Я навіть на мить затремтів від цієї думки:

— Вона така гарна... така добра... що, коли підійти до неї й попрохати в неї чогось для хорого Стьопки? Вона, певно, винесе, — багачко винесе смачної їжі.

Ні. Не піду... А у душі — чому? Ти не зробиш цього для товариша? Яка ж ти паскуда! Іди! Ні! Іди, — наказувало щось у душі. І це „щось“ перемогло. Я навіть не пам'ятаю, як опинився перед принцесою, як припідняв кепку без верху (Стьопчину)... Усе тремтіло від сорому, коли я тихо сказав:

— Пробачте мені... баришне... але в мене є хорий товариш... Чи не дасте ви для його хоч шматок хліба?

Дівчина підвела на мене роздумливі тоскні очі й спитала:

— А хто ви є?

Відповів:

— Полонені червоноармійці...

І вмить змінилося дівоче обличчя. Замість ніжності, глибокої тоскності й краси я забачив інше — два повних ненависти ока, їдку гадюку посмішки на вустах, лють, лють у кожній рисці такого милого хвилину тому обличчя. Посмішливо й злісно, граючи стеком, дівчина відповіла:

— У нас для вашого брата лише нагаї є...

Тоді зрозумів я, з ким маю справу. Усе ніби обірвалося в моїй душі, зав'яли троянди, серце стиснулося, і перед очима закрутились

Оповідання про стек

різнобарвні кола. І, вже ніби чужим голосом, я сказав з тугою й болем:

— Пробачте, я не знав, що ви... така прекрасна... й така мерзотня... як і всі ви... такі...

І раптом у повітрі свиснув стек, майнув жовтою гадючкою і ліг синьою смугою на моє обличчя.

— Сволоч! Мер-рзавец! Вон! В контр-разведку!.. Грабітель!..

Я хитнувся від болю—від страшелезного душевного болю, потім до обличчя линула кров, і я кинувся уперед, до дівчини. Стек опинився у моїх руках, я надвое розломив його, щось викрикуючи крізь спазми у горлі.

Не знаю, що було б далі, та переляканий конвоїр схопив мене за плече й потяг за провулок. У повітрі лунало:

— Мер-рзавец! Грабітель!..

Невже це вона? Невже?

Не стало сили. Я впав на землю, корчачись у судорогах ридання. Я плакав і матюкав її, я дряпав нігтями землю і, щоб заглушити лютий душевний біль, кусав свої руки...

Конвоїр не чіпав мене. Він важко зідхав і шепотів:

— Буваєт, значить... Стер-рво... Це — дочка полковника. Ех, шкода тебе, братішка, ти, навіть торбинку свою загубив.

Коли повернувся я в касарню, Стьопка лежав мертвий... По губах йому повзала велика синя муха. Я затулив йому очі і припав до холодних Стьопчиних грудей...

Ми умісті з ним збудували у своїй душі прекрасний образ дівчини у білій сукні, і яке щастя, що він вмер з цим образом...

В мене ж усе розруйнувалося і знову вирнули: нудота, жах вошивої касарні й порожнеча...

... Цього ж вечора мені „всипали“ тридцять п'ять нагаїв, а конвоїра посадили у карцер...

Другого ранку, ідучи на роботу і порівнявшись з зеленим будинком, я здригнувся:

— На землі лежала половина стека...

Я підібрав її й заховав...

Стек носив я довго. Навіть лише рік тому випадково він потрапив у піч...

Пам'ятаю:

— вибухи, кулі, гармати, на снігу чорними плямами порублені тіла, татакання кулеметне, посвисти повз вуха, гарячий кінь і блискачуща шашка...

Лев Скрипник

Я втік з полону і знову брав участь у бою...

... Мчався гарячий кінь, тікали білі, ми насідали — навкруги метушився сніг, гули телеграфні дроти... Було весело й жарко...

Нарешті — ворожий обоз. Стрілянина...

І тут забачив я дівчину у дорогій шубі. Вона тремтіла усім тілом, притиснувшись до спинки саней, і в руках її димився бравніг. А коло саней лежав наш кіннотчик, Сашко Вітрюк. Молодий чорнобровий кіннотчик...

Зблискувало залізо шашок, кричали кіннотчики:

— Рубай її! — вона Сашка забила!

— Крой... туди-разтуди!

— Ух ти, зануда!

— Стій, хлопці, у бригаду її, — це з важних птахів!

Дівчина, бліда, з широко розтупленими очима, кинула бравнінга й заридала:

— Пошадіть, не вбивайте мене!

— Бий! — ревли хлопці.

— Стій, — владно наказав ескадронний, — у бригаду її, — я наказую.

Поволі заспокоювалися хлопці. З-під кінських копит відлітали грудки снігу. Вже в задніх лавах хтось затягував пісню, вже блукали по обличчях цигаркові відсвіти.

В мене крутилася голова... Хотілося пити... Скакував з коня, хапав сніг, ковтав його, але спеку зупинити не міг.

Вона!

Це вона! Знову, знову вона!

Витяг із кобури стек... Ось він... Жовтий шматок...

Окотила з ніг до голови хвиля лютости. Рука судорогово тяглася до нагана...

Ось... недалеко вона... Надавити курок... і...

Ні, так не можу зробити я... Я ж — могильник, каторжник, а такі звикли битися з озброєними ворогами...

Ми не вміємо глузувати з полонених... Не вміємо також забивати з-за кутка... Тоді ж як бути? Як бути з нею? Вона ж дочка полковника, вона забила нашого товариша, вона вступила в боротьбу вже не з стеклом — а зі зброєю...

Як бути?...

Холодний піт виступив на чолі...

Пришпорюю коня...

Рівняюсь з оточеним конвоем возиком... Чую суворий голос ескадронного (шмат розмови, видно):

— Нащо ж стріляли тоді?

Оповідання про стек

— Ах... но пойміте же,—ето була всего лишь „вспышка“...
ведь ви... т.-е... ваші... убілі в 17 году (когда захватілі власть)
моего отца... он бил... совершенно безвредный... тихій і мірний
человек... Потом... я так перепугалась...

— А-а, мерзото!

В грудях мені знову запекло:

„В 17 году убілі отца...“

Бреховка! Боягузка!

Я під'їжджаю до ескадронного і кличу його осторонь...

— Що таке? — питає він, і очі йому з-під кострубятих брів дивляться на мене пронизливо...

Говорю:

— Не вірте... цій мерзоті... цій бреховці: ніхто у 17 році
не забивав її батька... Усього лише чотири місяці тому він слу-
жив полковником у білих... І цю... я знаю... Ось...

Рукою, що підскокує й тремтить, витягаю я з кобури обломок
стека. Ескадронний довго й уважливо оглядує його... По тому по-
вертає мені й говорить роздумливо:

— Значить... полоснула?... Н-да... це вони можуть... зна-
йому, значить, зустрів?... Добре... Тоді відведи її завтра уранці
у штаб бригади й сам розкажи усе, що знаєш про неї...

І хитнув головою:

— А красива... ух, яка красива бабьонка!

Уранці другого дня я вів дівчину до штабу.

Штаб бригади стояв за дев'ять верстов. Я засідлав коня й
повів полонену. Ішла вона знесила, бліда, з чорними колами під
очами — видно, не спала цю ніч.

Олив'яні хмари пливли по небі, і вздовж шляху рипів голими
деревами зимовий казковий ліс. Дівчина спотикалася в заметах.
Мовчали. Навкруги вешталися денікінські недобитки, я спостереж-
ливо дивився уперед і тримав напоготові револьвера.

Так їхали ми довго. Горло мені здавлювалося, мізок палав.
Нарешті витяг з кешені уламок стеку і, зупинивши коня, підніс до
дівочого обличчя жовтий тонкий шматок. Усе закипіло, кров вда-
рила у голову, але я спокійно спитав:

— Пізнаєте?

І немов крізь туман забачив я:

— перекривлене жахом, бридке обличчя, що тремтіло усіма
м'язами, слюну на кутках вуст, лютість і благання в очах.

Вдарив у вуха пронизливий крик:

Лев Скрипник

— Простіть! Простіть... Я... Простіть! — і цілувала мої чоботи мокрими вустами. Ух! Яка гиденька й маненька була ця істотка! Рука потяглась була, до шаблі, але... рубати цю гадючку? Бридко! Шашку забруднити? Я лише відштовхнув ногою дівчину і тихо кинув:

— У-у, потворо! Комаха! Коли б ти знала, якою неземною, величною й сонячною існувала ти у двох душах, — у душах двох обідраних полонених могильників, — ти, що зараз цілуєш мій чобіт! Геть, занудо!

Я кидав ці слова їй у обличчя, а в мізку знову уявились химери минулого — прекрасна дівчина у білій сукні — „принцеса з казкової планети“... І було боляче, боляче де нестями, і хотілося знищити цю гидку, реальну істоту, щоб забути фантазії минулого...

Але, наказ — довести до штабу... І знову рушили далі... І в цю мить з-за поверту дороги вискочили два вершники. Вони мчались, відстрелюючись, і на шапках їм забачив я червоні стрічки.

Один скрикнув:

— Тікай, братішка, — білі!

Обличчя моєї полоненої раптово, як і тоді, коли попрохав я хліба, змінилося. На щоках виступили червоні плями. Очі кинули на мене переможний тріумфальний погляд.

Скрикнула:

— Наші! Наші! Спасіте! — кинулась у бік.

А-а, стерво! Ти думаєш, що я, переляканий, кинусь тікати й забуду про тебе?

Ні! Знову той погляд? Годі ж!

Я витяг шашку й кинувся за дівчиною...

Далі — розсічений череп, скривавлене, у крові обличчя, дикий крик і у снігу струнке тіло...

І останній, повний ненависти й презирства погляд кинула на мене, і сині вуста ворухнулись, прошепотівши, мабуть, прокляття... І тільки уламок стека нагадував мені, що колись існувала істота — з прекрасним обличчям і дрібною слинявою ненавистю... Ось і все моє „Оповідання про стек“, про стек, багацько яких завезли з собою англійці укупі з танками, кулеметами і смертю для таких, як я, обшарпаних, злидених „могильників“.

Харків

1 — 9/VII — 28 р

І. Ю. КУЛИК

ЧОРНА ЕПОПЕЯ

(Фрагменти з IV частини)

Роки — не місяці,
роки — не тижні,
Самбо зарівав.
Роки — не дні,
Роки — не місяці,
роки — не тижні,
Все надриватись самотно мені.
Я когось заріжу,
заріжу,
заріжу —
Я когось заріжу в цю ніч.
І ніхто не любить:
даремно
образи в пам'яті нижу...
І нікого не люблю я —
ні.
І на серці висне гирею грижа...
Я когось заріжу,
заріжу,
заріжу —
Я когось заріжу в цю ніч.
І лисніє на місяці бритва¹⁾.
І в устах прокльони —
god damn!²⁾
не пісні.
І в устах прокльони —
god damn!
не молитва.
Я когось заріжу в цю ніч.

¹⁾ Звичайна зброя негрів.

²⁾ Боже прокляття — поширена лайка.

І. Ю. Кулик

І у серці грижа вигризла нори,
І кубляться
гади —
гади —
на дні.
І ніхто не любить.
І ніхто.
І ніхто не говорить.
Я когось заріжу
В цю ніч.

Самбо в
тюрмі

Якби я мав губернатора¹⁾
Там, де губернатор має мене,
Я б пустив на волю губернатора,
Тільки -но сонце на сході моргне.
Я б в'язницю розчинив для губернатора,
Я б сказав губернатору: „На тобі:
Дихай, пий і радій, бо ж сонце — одне,
Для білих, для чорних — одне“.
Так би я зробив для губернатора,
Так би я — коли б мав губернатора
Там, де він має мене.
Я б завів до салуну²⁾ губернатора
І всю ніч гуляв би з ним в покер³⁾.
Та дарма. Не він, — я за ґратами.
І у нього сіре, погане, прозорливе око.

1928

¹⁾ Начальників в'язниць в Америці звуть звичайно губернаторами; отже, мова тут мовиться про начальника тюрми.

²⁾ Корчма.

³⁾ Популярна гра в карти.

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

ОКОЛИЦІ¹⁾

(Роман)

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

32

Ніч Тихін Амосович провів у Орини. Прийшовши звечора, він застав її сумною. Вона усе не могла забути їхньої вранішньої розмови на вулиці. Після тієї розмови, вернувшись до Гвоздика, вона не застала його вдома і була рада цьому. Цілий день, пораючись, згадувала слова Тихона Амосовича, сказані наспіх — „Не хочу, щоб хтось бачив“... Виходить, він стидається Орини, свого звязку з нею? Нещо інше, тільки це! Хіба ж вона не знала, що так воно є, що інакше і не могло бути?.. Він буде крадькома, ввечері, приходити до неї, щоб люди не бачили, не говорили. Йому байдуже, бо ж під спідницею чи в старчихи, чи в царихи — у всіх однаково. Це не давало спокою Орині, а коли прийшов Тихін Амосович, останні надійні думки — а, може, він не такий? — остаточно зникли. Орина остаточно переконалася в тому, що Тихін Амосович є такий, як і всі, ні трохи не кращим, ні трохи не гіршим. Він знає її поночі як жінку, а при світлі не дивиться в очі, тікає від неї, не говорить... Та й про що йому з нею говорити? Чи вміє взагалі він говорити з людьми, окрім, як підгалдикувати? Яка туга, яка безмежна туга...

Як і що-вечора, пили чай мовчки, а потім вклалися в ліжку. Їхній дійсний звязок починався й кінчався ліжком. Орина забувала, що Тихін Амосович в дійсності ж чужа їй людина. Думалося, що це той, омріяний, вигаданий милий, уяву про якого складалося протягом усього життя, про якого, ще не знавши, відомо було, які в нього очі й волосся, як він цілує, якими іменами він буде тебе кликати в хвилини любовних піднесень.

Але мрію швидко розбивала стандартизована дійсність, стандартний рух руки, якою Тихін Амосович тягся, трохи підвівшись на ліжку, до шклянки з водою, що стояла на столі.

¹⁾ Див. „Гарт“ №№ 4 — 5, 6, 7, 8 — 9. 1928 р.

Л. Первوماйський

З'являлася шклянка з водою і одразу зникали чари самообдурювання, одразу пригадувалося, що це ж Тихін Амосович, помічник вальцевого з 4-го державного млина, людина, що боїться дивитися правді в очі, ховається від неї, так само як ховає від людей своє жовте тіло в штани гвардійського сукна та полуботківські сорочки.

Тихін Амосович випив води, звів з ліжка босі ноги й почув волосаті груди...

— Додому пора, — сказав він, — що-разу в тебе залежують до світу, вже й Тетяна Гаврилівна моя догадуватись стала...

Орина мовчала.

Він одягся, не запалюючи лампи, підійшов до ліжка і подивився на неї.

— Спиш?

Вона не спала, але не хотіла відповідати. Зціпила зуби й напружувалась, стримуючи сльози. Подумав, що спить.

— Ще б пак не заснути... — знову подумав, позіхаючи, і вийшов. Менше всього він міг думати зараз про те, що Орина не спить, що вона щось думає, мучиться. Почуття ситого задоволення опанувало його, примушувало думати про сон, і навіть повсякчасна думка про те, що зв'язок їхній колись та стане всім відомий, зараз відійшла кудись в глибину його свідомості й нічим не нагадувала про себе.

Дома, коли, прочитавши газету, заліз у ліжку, ця думка виринула на поверхню задоволено масного плеса його відчущань, але на хвилину, та і то тому лише, що в рубриці „Суд і побут“ було про аліментну справу. Може б, він і надовше зупинився над цим питанням, так сон хилив його різнокольорову голову, і не помисливши гаразд, Тихін Амосович заснув.

Жахливий сон промучив його всю ніч, в найрізноманітніших комбінаціях повторюючись після того, як, раз прокинувшись, він знову починав дрімати.

Його ошадна книжка вилетіла з бокової кешені піджака і пливла перед ним у повітрі. Він намагався її схопити, та ні! — книжка разом віддалялася від нього. Він прискорив ходу — без наслідків: книжка рівно на два кроки пливла поперед нього, і він не міг її схопити, як не міг би схопити своєї тіни. Пустився на хитрощі. Вдавано спокійно повернув у протилежний бік. Пусте! Вона, нахабно пролетівши над головою, знову опинилася спереду. Кинувся бігти. І тут сталося неймовірне — книжка стала виростати, збільшуватись, а він, навпаки, зменшувався, так само як і дерева, і будинки вулиці, якою він біг наздогін за своєю книжкою. От уже він

став завбільшки, як гумова лялька для малих дітей, а будинки — як невеликі коробочки... Книжка ж заслоняла небо, пів неба, ціле. Вже й сонця не стало видно, темінь обгорнула землю, а він усе біг, відчуваючи, що швидко втратить останні сили, впаде, на крок не добігши мети, що всього на два кроки була од нього. А тут, як на лихо: болото — ноги грузнуть, і думається, що то хтось ловить за ноги, хоче на бігу зняти чоботи... І враз стає холодно, серце падає в безодню глибоку й чорну — і він сам летить, наздоганяючи власне живе, червоне маленьке серце. Він же не може жити без серця. Як він житиме? Кожна людина має серце, а він загубив своє. Від цієї думки стає страшно, і хочеться швидше знайти своє серце, так хочеться, що на хвилину забуваєш навіть про книжку ощадної каси. А вона летить за ним слідом у чорну прірву, і, коли нарешті Тихін Амосович падає на дно прірви, глухо зойкнувши, покриває його твердим холодним листом... Що це?.. Ага! Це книжка! Добре! Він знайшов і книжку, і серце тут б'ється, під лівою рукою. Він може заспокоїтись... Ось він підведеться, вилізе з цієї прірви, знову побачить сонце, знову буде ходити на роботу й повертатися додому. Тільки як вилізи? Прірва вужчає. Стрімкі схили її сходяться, і він відчуває себе в темному висохлому колодязі... Хіба висохлому? Аж ось вода починає заливати його, від щиколоток піднімається до колін, до пояса! До грудей. Брудна зелена вода. До шиї. Жаби дивляться на нього зеленими скляними очима... Яка млюсть! Тихін Амосович дивиться в очі жабі і, наче загипнотизований, поринає в холодну, липку й густу воду...

Прокинувся облитий холодним потом. Розкрив очі й спочатку не міг зрозуміти, де це він є, що за кімната — знайома ніби й не знайома водночас. Думав, що це лише продовження химерного сна, і чекав ще якоїсь несподіванки... „Де книжка?“ — раптом майнула в голові думка, і, підштовхуваний нею, Тихін Амосович зірвався з ліжка і став нищпорити по кешенях свого піджака. Під руку попадали якісь непотрібні папірці, цербкопівські преміальні марки, брудні носовики... Тихін Амосович нервувався, кидав усе на підлогу й не помітив, як разом з усім непотрібним викинув і книжку. Знову шукав, прислухаючись до ущільливого замирання серця, і, лише випадково глянувши на підлогу, побачив її. Схопив тремтливими пальцями, притулив до холодних грудей і стомлено пішов до ліжка. Сів на краєчку, подивився на книжку не то здивовано, не то ображено і заплакав...

Важке почуття самотності та образи розвіялося трохи, коли Петро Павлович сказав, що приїхала Марфуша, а з нею ще одна знайома Марфуші — жінка з Глухого. В Тихона Амосовича защемило серце... як скоро! Час пройшов непомітно, він не встиг навіть приготуватися гаразд. Але нічого, все це нічого, все це якось обійдеться, все вийде на добре... Він навіть радий, що вже не треба чекати, що сьогодні, мабуть, сьогодні, він познайомиться з жінкою з Глухого і, коли там щось вийде поміж ними, візьме відпустку, і підчас відпустки вони одружаться... Чудово! Він ніяк не сподівався, що це так просто і нескладно виходитиме. Треба сьогодні, ніби ненароком, зайти до Гвоздика... Правда, незручно з'являтися без запрошення, та плювати на все. З якої речі йому треба цих запрошень чекати? Прийде і без запрошення... Завжди ж приходив.

Робочий день тягся чогось надзвичайно довго й невдало. Траплялося безліч прикрих непорозумінь з вальцями, підмітальщик Федя збився з ніг, носячи лантухи пшениці. Він роздратовано поглядав на Тихона Амосовича і, мабуть, помічав, що з тим щось діється незвичайне. Це помітив також і Петро Павлович, але обидва вони не запитували нічого в Тихона Амосовича, і кожен продовжував свою працю, лише у думці кленучи інших... Еге ж, бо Тихін Амосович думав, що в усіх непорозуміннях винні Федя й Петро Павлович, а ці двоє — навпаки.

Снідав Тихін Амосович біля вальців же, хоч цього і не дозволялося правилами внутрішнього розпорядку. Федя ж нічого з собою не приніс і з цієї причини не пішов униз до помешкання, що слугувало робітникам за їдальню. Він стояв біля Тихона Амосовича, дивився, як той, відламлиючи по крихітці бублика, смокче, як дитина молоко з пляшки. Дивитися було разом і смішно, і неприємно, та чогось незручно було одійти, хоч і розмови не було між ними ніякої. Може, навіть через те не міг Федя одійти, що в Тихона Амосовича на обличчі лежала важка задума і, над чимсь важким задумавшись, Тихін Амосович смоктав молоко з пляшки... Було в цьому щось глибоко дитяче — діти в таких випадках нахмурюють брови й поважно сопуть.

— Федю! — почувся голос.

Федя миттю повернувся. Перед ним стояла Марія і, усміхаючись, подавала йому руку.

— Здрастуй, Марусю!

— Здрастуй... Ти ж чого не приніс книжки? Я тую вже прочитала, а насилу второпала, букви маленькі дуже, як маком насипано...

— Сьогодні принесу, — сказав Федя.

Тихін Амосович, коли побачив Марію, від несподіванки застиг з пляшкою коло рота. Тепер же він широко розкритими очима дивився на неї й рука з пляшкою поволі опускалася до коліна. Марія через Федіне плече глянула на нього. Від цього погляду Тихін зніяковів, розгубився й, не знаючи, що робити, нашвидку укусив бублика й припав до пляшки... Це вийшло в нього так незграбно й смішно, що Марія не стрималась і голосно розреготалася.

— Чого ти? — крикнув до неї Федя, а Тихін Амосович почервонів і закашлявся. Марія, не перестаючи сміятись, побігла геть собі...

— Хто це? — по хвилі мовчанки запитав Тихін Амосович.

— Бандаренкова, нова комсомолка наша, — з гордістю відповів Федя, — хіба ви її ще не знаєте?

35

Одного слова, одного побіжного погляду досить для того, щоб зруйнувати людські мрії, виплекані довгими безсонними ночами, одну цеглину досить вибити з підмурку для того, щоб уся будова захиталася й розсипалася порохом.

Тихін Амосович після гудка не пішов додому. Він став на воротах млина, палив цигарку й пропускав повз себе робітників, наче оглядаючи їх усіх по черзі. Коло нього на хвилинку затримався Петро Павлович, потім зупинився Микола Григорович і Федя, але усі вони невдовзі пішли, лише він лишився при воротах...

Вже останні робітники виходили з двору й двір поволі порожнішав, сідав порох на цемент тротуарів, гримів ключами прийомщик, інвалід, що продавав коло воріт цигарки, складав свій крам і теж збирався уходити...

Швидко від клубу пробігли секретар комсомолу Губка з Мадикою, про щось сперечаючись і сміючись.

Тихін Амосович терпляче чекав.

Він певний був, що, пильнуючи коло воріт, не дав зівка, хоч йому й забивали памороки Петро Павлович та Микола Григорович. Та все ж таки чому це так довго її нема? Кого? А ви хіба не знаєте? Го-го! Марії Бандаренкової — Тихін Амосович стоїть на воротах і, як вісімнадцятилітній парубійко, очікує на неї подивитись... Не чекали? Ще не такого ви побачите, слідкуючи за Тихоном Амосовичем. Правда, в нього вже терпець увірвався, чекаючи; правда, він весь час клене й себе, і увесь світ разом; правда, він радий був би бігти зараз додому чим дужче...

Та ні, він не побіжить, він буде стояти тут, до вечора, до завтрашнього дня, тиждень цілий... Він не піде, поки ще раз не побачить того блілого обличчя, милої усмішки, сірих очей... Ні, він не зійде з місця... Але що це? Сторож іде замикати ворота. Хто це замикає ворота так рано? Мабуть, таки її вже не буде... В Тихона Амосовича завмирає серце й журба гнітюча вповзає йому до грудей поза комірцем сорочки. Він це яскраво відчуває: одразу стає холодно в грудях, наче їх обложили кригою й крига змерзлася суцільним панцером... Хоч ляж та помирай. Ні! Ще рано помирати, ось... ось... з-за головного корпусу з'являється така вже знайома постать... Вона!.. Вона!.. Коли б Тихін Амосович не соромився самого себе, бо, крім сторожа, що теж наближався до воріт, поблизу нікого не було, він заспівав би якої-небудь дикої пісні й, мабуть, не менш дико викидав би ноги в якомусь незрозумілому танці... Тепер же він просто втяг голову в плечі, ніби ховаючись сам від себе, і застиг непорушно.

Марія, не зупиняючись, пройшла повз Тихона Амосовича і в тую ж хвилину сторож замкнув ворота, здивовано подивившись на нього.

Тихонові Амосовичу нічого більше не лишалося як і собі йти додому.

Спереду принадно колихалась спина Марії, а він, як школяр, не насмілювався наддати ходи, щоб йти плече-в-плече, сказати щось, що в таких випадках кажуть... Так усю дорогу. Забув про все, про самого себе, про те, що має одружитись, про те, що приїхала Марфуша, про те, що збирався йти до неї... А коли Марія повернула на Закопанську вулицю, чогось згадав, що вже давно збирається купити собі голярку. Було так порожньо в грудях, так журно, що не лишалося нічого більше робити — як купити голярку або йти обідати... й Тихін Амосович вирішив поєднати одне з одним. Зайшов у крамницю, не торгуючись, купив все необхідне й пішов додому...

Йому безперечно не щастило.

В Тетяни Гавриловни боліли зуби, обід був холодний, потім пішов дощ, а під кінець довелося лишитися безвусим.

Справа в тому, що, так зле почавши свою післяробочу пору дня, він вирішив хоч чим-небудь розважитись. Розвагою мусило стати гоління, а як не вмів він голитися, то й порізав собі сперше щоку, а потім несподівано для самого себе відтяв шів правого

вуса... Кілька років викохуваний, а все ж миршавий вус упав на підлогу, розсипавшись окремими волосинками. З болем у серці й зі сльозами на очах Тихін Амосович одрізав і лівого, при чому сльози на очах з'явилися не так від болю в серці, як від болю й щеміння численних порізів на щоках і на підборіддю.

Коли він з'явився на роботу увесь обліплений пластирем, усі робітники, як кілька днів тому на Марію, бігали дивитись на нього. Прийшов і Микола Григорович. Його Тихін Амосович зустрів довірливо лайкою, та він не зважав на ню, сміявся, мов оскаженілий...

Федя привів Марію.

Вона пригадала вчорашню постать коло воріт млина, не стала сміятись, як інші, й одразу ж вийшла собі геть.

Тихін Амосович весь час думав про неї, й, коли побачив її, напружено силкувався вгадати, що думає вона, дивлячись на його заліплене пластирем обличчя... Може то йому так здалося? — він побачив жалість в її очах.

Цілий день радий і щасливий був з того, що вона — лише вона — пожаліла його, навіть не звернув уваги на запрошення Гвоздика прийти вечеряти, знову чекав коло воріт млина, вирішивши неодмінно підійти до Марії... Але вона йшла з Федькою й він не наважився.

... А ввечері пішов до Орини.

РОЗДІЛ ДВАНADЦЯТИЙ

37

Петро Павлович, зрозуміло, не дуже зрадів тому, що Марфуша приїхала не сама, а з Вірою Амнеподистовною. Не до гостей тут... І хоч би знайома, а то вперше він її в очі видить, не зна, про що розмовляти з нею... Її сама вона якась нерозговорлива, замкнута в собі — чужа, одним словом кажучи. Хотів був про це саме й Марфуші сказати, та якось не наважився. Її до приїзду її, і тепер особливо — тремтів увесь від боязни, що вона дізнається про випадок з Ориною. Тоді пиши пропало, піде розгардіяш у відносинах на довгий час, буде лаятись найчорнішими словами, кричатиме на все подвір'я, не соромлячись сусідів, не підпускаючи до себе й близько... Е! Хіба ж він не зна її? Хіба це йому первина!... І завжди як таємно не обставляв свої романтичні пригоди, як би він не замітав слідів — однаково вона з невідомих джерел, найпевніше нюхом, дізнавалася про них. Дізнається й тепер. Не може бути, щоб не дізналася, щоб не вгадала, бо Орина що дня буває в них, а він

так незручно себе тримає з нею, що одразу видно — було між ними щось. Було, бо Петро Павлович, говорячи з Ориною, то дивиться кудись убік мимо її обличчя, то раптом ненатурально вільно розповідає скабресні анекдоти. Ат, чорт! Ніяк він не навчиться володіти собою. Ось і зараз — сидить надувшись, мов гиндик, і навіть не дивиться в той бік столу, де сидять жінки й розмовляють про усякі дурниці, що зветься „переливають з пустого в порожнє“. Орина ж, навпаки, почуває себе прекрасно. Між ним і нею таємниця, й цією таємницею вона триматиме його в своїх руках довгий час. Так думає Петро Павлович, та не так воно в дійсності. Орина й на думці не мала користатися з свого вигідного становища. Вона ще ранком, після тієї ночі, після розмови з Тихоном Амосовичем, вирішила не розголошувати цього випадку й тепер почувала себе вільно лише тому, що не почувала за собою ніякої вини.

Марфуша нервово підвелася зі стільця, запалила лампу, бо вже темніло на дворі, й стала лагодити вечерю.

— Мабуть, його не буде — пробурмотіла вона, маючи на увазі Тихона Амосовича й знаючи його акуратність.

За столом панувала мовчанка.

Петро Павлович мовчав з відомих нам причин. Марфуша роздратована поведінкою Тихона Амосовича; Віра Амнеподистовна боляче відчувала своє тут становище, а Орина завжди не особливо розговорливою була...

— Піду додому, — подякувавши за вечерю, встала Орина від столу. Завтра треба вставати раненько. Казали сусіди, щоб хату тинкувати прийшла.

Не встигла вони пройти і півкварталу, як її наздогнала Марфуша.

— Куди це ти?

— Та піду провідаю Тихона Амосовича... Може він занедужав.

Марфуша знала, що з Тихоном Амосовичем нічого особливого не сталося, бо ще й сьогодні він був у млині й обіцяв прийти вечеряти, а що не прийшов, то цьому причина, мабуть, є якась більша, ніж недуга.

Орина зустріла Тихона Амосовича недалеко від своєї квартири. Він ходив по тротуару, згорбившись і закривши руки в кешені й на обличчі в нього лежала важка задума. Він щось бурмотів собі під ніс й, коли побачив Орину, збентежився. Він вже й забув, для чого сюди прийшов, забув, що чекав її. Думки його були десь

далеко, в усякому разі думав він не про Оріну й не про будинок старої баби Роговенчихи, около якого вже, мабуть, більше зо ста разів обійшов. Хіба він міг зараз думати про Оріну чи про щось інше, не звязане з головною його думкою, думкою що так несподівано прийшла й ні на хвилину не покидає його? Покинути? Ні, нізащо! Цієї думки він не залишить ніколи. Який він був сліпий весь час, який черствий і жорстокий, як калічив він своє життя стільки років! Чому ця думка не прийшла йому в голову десять, п'ятнадцять, двадцять років тому? Він був би тепер щасливий, він би був щасливий цілих двадцять років, цілий свій вік, і не знав таких хвилин, як ось ці прокляті хвилини вагань, нерішучости, боязни... Та геть усе до біса! В нього стане сили сказати прямо все, що він думає, і зробити так, як він хоче!.. Хто посміє йому перечити? Ого! Ніхто не скаже й слова, всі вони мовчатимуть, бо не мають права, не мають вони права щось сказати... Господи! Життя ж біжить, йому сорок років, йому вже вмирати скоро, а він ще й не жив, він тільки збирався весь час, душив у собі живі чуття, живі думки, думав, що так буде краще, що не має він сили жити... Пусте! Люди ж живуть...

— Люди ж живуть! — викрикнув він у голос, відсутнім поглядом дивлячись на Оріну.

— Тихоне, що ви? — злякано жажнулася вона, відчуваючи, як полотно в неї обличчя й починають тремтіти руки. — Що з вами? Ви до мене? Ви хорий?

— Я, — ткнув себе пальцем у груди Тихін Амосович, — я здоровий, я зовсім здоровий. Чого ж тобі таке на думку зійшло? От ще вигідає!

Він усе ще був у стані найвищого напруження, в стані, коли все тіло, кожен нерв стає таким чутливим, що коли по грубій шкірі ботинка, ледве переставляючи лапки, пролазить муха — нога рефлексивно здригується...

— У вас вигляд дуже поганий... і Марфуша казала, вона пішла до вас, додому... Казала, що хорий ви, одвідати хотіла...

— Одвідати? Ага!.. — ніби щось втямив Тихін Амосович. — Бреше вона, не вір їй, Оріно, на чорта я їй здався? Вмирав би — не прийшла одвідати. Це вона оженити дуже мене хоче на отій, що приїхала — зрозуміла, Оріно?

Він вже вірив у те, що Марфуша хоче його оженити, він вже забув, що сам же просив знайти для нього дружину.

Орина ж стояла, мов придавлена почутим. Чи зрозуміла Орина? Ще б, пак, їй не зрозуміти! Вона дуже добре розуміє, чим це загрожує їй... Це ж кінець усьому, вже не буде приходити до неї Тихін

Л. Первомайський

Амосович вечорами, вже не чекатиме вона його. Ні! вона чекатиме його, та вже не буде певности, не буде й надії, що прийде він. Ой, він не прийде, бо від жінки важко втекти, й тоді кінець її кохання. Так, кохання, бо воно хоч і мале, хоч і крадене, хоч вимантачене, а кохання...

— А я не хочу, Орино, — крикнув їй Тихін Амосович. — Я не хочу цього, чуєш?

Вона чує! Вона чує кожне його слово, вона дивиться йому в рот, чекає на кожне його слово, як жебращка на шматок черствого нужденного хліба під вікном багатой господині... О, яка ж вона голодна! Яка вона голодна! Вона, мабуть, цілу вічність не чула людської мови, вона вже, мабуть, забула, як звучить тая мова... Швидше! Говоріть же, Тихоне Амосовичу! Від вас залежить життя людини. Куди ж ви біжите? Підождіть! Ви не хочете?... Куди ви біжите, Тихоне Амосовичу?

40

Він, не озиваючись, швидко віддалявся, залишивши Орину схвильованою, знесиленою зустріччю й короткою розмовою, що так нагло перервалася. Деревя й будинки кидалися врозтіч перелякано — так швидко він йшов, і скоро Орина побачила, як його згорблена худорлява постава майнула за ріг і зникла.

Стало одразу порожнє, наче з столу в кімнаті зняли скатертину. Коли з столу в кімнаті зняти скатертину — вона порожня. Тихін Амосович зник за рогом, і Орині одразу стало тоскно... Він потрібний їй, як скатертина на стіл, вона не може без нього; без нього порожнеча в її серці збільшується, загрожує їй... Так-так, порожнеча загрожує їй. Вона вже про це думала, але було щось таке, що примусило кинути ці думки, кинуло соломинку надії. Що то було? Як важко згадати! Тихін Амосович... Тихін Амосович сказав... він сказав... Він... сказав... що... не хоче женитись...

Потроху неспокій зникав. Могла вже тверезіше мислити. Думки вже не так скажено юрбилися в голові. Почуття вгамовувались і легше ставало розібратися в них. Вже знала, що думає, знала свої думки, усвідомлювала їх, могла контролювати.

Контроль над думками — це передумова спокою. Треба або великого напруження, або випадкового слова, або яскравої думки, за якою непомітними стали б інші для того, щоб цей контроль остаточно новити.

Слідом за ним приходить спокій. Але як же й легко його зруйнувати!

Тихін Амосович ускочив в кімнату з наміром, коли застане в ній Марфушу, принаймні, задушити її. Більше того, неймовірна лють сповнювала його кволе тіло силою й жорстокістю. Йому здавалося, що він зміг би, не змінюючись на виду, різати по шматочку Марфушу... Одрізати вуха, носа, губи, попроколювати щоки, видовбати очі. О, який він жорстокий! Він їй віддячить за все... За все він їй віддячить. О, вона знає його вдачу!

Доволі. Він не хоче більше підтандикувати та підблазнюватися, це йому обридло. Обридло! Він зробить так, як це йому до вподоби, як це йому хочеться.

Але, вскочивши у кімнату й побачивши Марфушу, що в лагідній позі сиділа за його столом і їла йому приготоване яблуко, Тихін Амосович разом охляв. Чудний, як йому в голову не прийшло, що вона тому почуває себе спокійною, що не знає його настрою. Побачивши її, він злякався. Вона не боїться його. Вона лагідно сидить за його столом і їсть його яблуко так, начеб-то він кликав її до себе на приємну, тиху розмову.

Якось невідома внутрішня катастрофа сталася в Тихонові Амосовичу. Він істотно відчував, як змінюється його настрій, противився всіма силами тому новому, що йшло, виштовхуючи приготовані думки, слова й речення, і, знесилений, охлявши, здав.

— Здрастуйте, Марфушо! — підійшов він до столу, — яким це вітром вас? Така несподіванка!

Марфуша кинула на нього погляд, повний презирства й зневаги.

— Киньте ви придурюватись, Тихоне Амосовичу. — Що ви маленький, чи то може від старости вам голову затуманює? Сами знаєте, чого прийшла... Ще сто год прожила б, та ждали б, щоб я до вас ходила. А оце прийшла...

Вона сердито кинула в куток обгризок яблука, витерла рота вугликом хустки й підвелася.

— Давайте говорити, як дорослі люди...

Тихона Амосовича наче не було в хаті. Він зрозумів, що, давши Марфуші змогу першій починати наступ, він програє справу. Він розгубився і виглядом засудженого на страту слухав, що говоритиме Марфуша. Їй не подобався безпорадний вигляд його обличчя. Була охота на те, що от-от він потягне носом і почне хлипати.

— Та ви слухаєте чи ні? — роздратовано крикнула Марфуша, — я вам прямо кажу! Вона приїхала, вже третій день, як приїхала. А ви де заховалися? Я за вами бігати мушу! Шукати вас?

— Я...

Л. Первوماйський

Тихін Амосович хотів їй відповідати.

— Знаю, що ви... хто більше? Чого ви ховаєтесь? Думаєте ви женитись чи не думаєте?

Вона висипала на його голову лантух запитань і, не чекаючи відповіді на попередні, продовжувала сипати.

— Для чого це я витрачалася, їздила, крутила, викручувала, як найлучше? А ви й на очі не показуєтесь і... Годі вже з мене!.. Ходімте!

— Куди?— зойкнув Тихін Амосович.

— Ходімте, там будете балакати. Та ви що, справді не хочете?

— Не хочу!— разом твердо відрубав Тихін Амосович, де в нього й сила взялася. — Чого ви справді в'язнете? Не хочу й не буду женитись... Може я іншу люблю...

Марфуша трохи не знепритомніла. Він любить другу. Він любить. Та хіба Тихін Амосович може любити? Він же ж кнур!.. Господи, та що ж це діється! Ні, вона не може цього розуміти. Та для чого їй розуміти? Вона нічого не хоче знати. Вона їздила, турбувалася, час і гроші витрачала...

— Плювати мені на вашу любов!— крикнула Марфуша,— знайшли собі, мабуть, потаскуху, цілуйтеся з нею, а мені за розход верніть. Дурно я їздила? Одно з двох— або гроші, або женіться І, не чекаючи на відповідь, Марфуша побігла з хати.

Кінець другої частини

(Далі буде)